

CƏLAL ƏLİYEV
BUDAQ BUDAQOV
KÖÇÜRƏN: HƏSƏN SƏFƏRİ

TÜRKLER,
ERMƏNİLƏR AZƏRBAYCANLILAR,
TARİXİ HƏQİQƏTİN
SOYQIRIMI

جلال علی اف
بوداق بوداق اف
کۆچورن: حسن صفری

تورکلر، آذربایجانلیلار، ائرمینلر
تاریخی حقیقتین سوی قیریمی

جلال علیرضا اوغلو علی اف- دنیا شهرتلی عالم:
بیولوق، سنلکسیاچی، گننتیک. ۴۰۰-ه قده ر علمی اثرین مؤلفیدیر.
بیر چوخ ائلیت بوغدا سورتونون یارادیجیسیدیر. "آذربایجان گننتیک
احتیاطلاری" رئیسوبلیکا پروقرامینین رهبریدیر. آذربایجان میلی
علملر آکادئمیاسینین آکادئمیکیدیر. رئیسوبلیکانین اجتماعی- سیاسی
خادیمیدیر. میلی مجلسین عضوودور. آذربایجان رئیسوبلیکاسینین
پرنزیدنتی حیدر علییوین قارداشی و سیلاحداشیدیر.

بوداق عبدالعلی اوغلو بوداق اف- آذربایجان میلی علملر
آکادئمیاسینین آکادئمیکیدیر. جغرافیا علملری دوقتورو،
پروفئسسوردور. یوزلر علمی اثرین و اونلار جا مونوقرافیانین
مؤلفیدیر.

معلوم دور کی، آمریکادا، اینگیلتره ده، آلمانیدا و یئر کوره سینین بیر چوخ اولکه لرینده اولدوغو کیمی، فرانسین دا اجتماعی حیاتیندا ائرمیلر، ائرمی بورژوا ائلیتاسی و ائرمی دیاسپورلاری مهم رول اویناییرلار. بورادا یوزلرله ائرمی بیرلیگی، کمیته سی و جمعیتی فعالیت گؤستریر. ائله تصور یارانیر کی، هم بوتون دونیا یا سپه لنمیش ائرمی دیاسپورلارینین ملتچی نماینده لری، هم روسیا- م.د.ب ائرمی دیاسپورلارینین فعاللاری، هم ده ائرمیستانداکی ائرمی سیاسی لیدرلریندن اوترو عثمانلی امپریاسیندا ائرمیلرین ۱۹۱۵- نجی ایل "سوی قیریمی" باره ده میف بوگون بیر سیرا کونکرئت مسئله لرین حیاتا کنچیریلمه سی اوچون واسیطه دیر.

ملتچیلیک انرژیی و عنادکارلیق هر بیر خالقین تاریخینده مثبت رول اویناماغا قادیردیر، اما بیر شرطله کی، بو انرژی خیرخواه مقصده یؤنلدیلسین و باشقا خالقلارین ماراقلارینا خلل گتیرمه سین. ائله ملتر وار کی، بو انرژی اولارا چوخ واجبدیر: خصوصیه ده ملت معین تاریخی شرایطدن آسیلی اولاراق باشقا خالقلار طرفیندن "اوبی بئی لبی راتریا" (گونوم خوش کئچن یئر وطندیر) آنلامیندا آنادان گلمه کوسموپولیتیزم میللری کیمی ژئنتیک- مننتال خصوصیتلرله مرکبله شن آسیمیلیاسیا ایله اوز به اوز قالاندا ملتچیلیک انرژیی ضروری اولور.

۲۰۰۱- نجی ایل یانوارین ۲۹-دا فرانسایا پرزیدنتی ژاک شیراک اولکه پارلامنتینین "عثمانلی امپریاسیندا ۱۹۱۵- نجی ایل ائرمی سوی قیریمی حاققیندا" ۱۸ یانوار تاریخی قطعنامه سینا تصدیق ائتدی. بو حادثه تورکیه حؤکومتی و حاکمیتینین، او جمله دن تورکیه ائرمیلرینین دینی باشچیسی ۲- نجی منسروپون دا حاقلی اعتراضینا سبب اولدو. پاتریارخ ۱۹۱۵- نجی ایله تورکیه ائرمیلرینه قارشی سوی قیریم ادعاسینی، یعنی اولارین کوتلوی شکیلده، قصدا قتله یئتیریلمه سی "فاکتینی" قطعاً تکذیب ائتدی. اما آرتیق ایش- ایشدن کنچمیشدی. بعضی سیاسی لیدرلرین و پارلامنت خادیملرینین سیماسیندا فرانسایا اوزونون ناتو اوزره موافقینین، شرقی اروپانین ایری دؤولتی اولان تورکیه ایله موناسیبتلرینین کسکینلشمه سینیه رواج وئردی. معلوم اولدوغو کیمی، فرانسایا لارین بو عملی تورکیه ده غضبلی اعتراض دالغالارینین کوکره مه سینیه سبب اولدو. در حال فرانسایا شیرکتلرینه قارشی اقتصادی سانکسیالار تطبیق ائیلدی. سؤال اولونور: بو غرضلی سیاسی آددیمدن فرانسایا خالق نه قازاندی؟ بیر معنالی اولاراق هم اقتصادی، هم ده معنوی باخیمدن اودوزدو.

خاطيرلاداق كى، سوي قيريمين- تاريخى حقيقتلرين آشكارلانماسى و حقوقى اساسلارلا ثبوت انديلمەسى، مسئلهسى ايله دولت خادىملرى و يا مأمورلار دئييل، تاريخى عاليملر و ديكر موافيق اختصاصچيلار مشغول اولماليدىرلار.

خالقىمىز توركلر له ده ائرمينلر له ده ياخين قونشودور و اونا گوره ده بىز ۱۹۱۵-نجى ايلده عثمانلى ايمپرياسيندا توره ديلمىش "ائرمى سوي قيريمي" مسئلهسى سنده مناسبت بىلدىرمەسى اوزوموزه بورج ساييرىق. بونون يالنىز دونيا خالقينا تاريخى حقيقتلرى چاتدىرماق و هر كسه ائرمى ملتچى تشكىلاتىنين ماركللى پلانلارنى ايدىن شكىلده آچىقلاماق مقصديله اندىرىك. بو گون ملتلاراسى موناسبتى سوزله سياستله قىزىشدىرماق يوخ، سوندورمك واختيدىر. بو گون قافقازدا و ياخين شرقده توكولن قانلار بس دگىلمى؟ اگر فرانسى پرنزىدننتى "سوي قيريم" حاققىندا آدى چكىلن قطعنامه نى راضىلاشيبسا، دئملى بورادا بىر سبب وار، تقريباً يوز ايل اونجه كى كچمىشى قوردالاماق، تاريخى فاكتلارى آغلاسيغماز درجه ده تحريف انده رك ساختالاشدىرماق كيمه سه الوئريشليدير.

"سوي قيريم" حاققىندا فرانسى قطعنامه سى دونيانين يئتمىشدن چوخ اولكه سيبنده فعاليت گؤستره ن ائرمى دياسپورلارنين ملتچى مركزلرينين چوخ ايللىك مقصد يۇنلو سعى لرئين نتيجه سىدير. بو ايللر عرضينده آمريكا كونگره سى ده همين

جنابلار! نظرينيزه چاتدىريرىق كى، هر هانسى بىر اولكه ده سوي قيريمينين توره ديلمەسى سىنى مذاكيره يه قويماق، اونو پسئودويوللا "ثبوت" يئتيره رك حكم چىخارماق هر هانسى بىر اولكه باشچىسىنين و يا پارلامنتىنين ايشى دئييلدير. بو، عاليملرين او جمله دن تاريخچيلرين، حقوق شناسلارين و ديكر علاقه دار متخصصلرين وظيفه سىدير. بىرسىرا ياخين دؤورون (۱۹۱۵) تاريخى فاكتلارينا استناداً بىلدىرىك كى، سوي قيريمي تورتيمىش ائرمينلره براعت قازاندىرماق، گوناھسىز توركلرى تقصيركار سايماق، حتى بونونلا باغلى حؤكم چىخارماغين اوزو ده يئنى بىر تاريخى چاتيدىر. افسوسلار اولسون كى، بو جنايته قوشولان باشقا دؤولتلر ده واردىر.

جنابلار بىر داھا وورغولاييرىق كى، سياستده سوي قيريمي پروبلئمى ايله باغلى سهوه يول وئرمەسىن اوزو ده نه واختسا بو سوي قيريمي تورتيمىشلرين عمللرينه برابردير.

آذربايجان خالقى فرانسىزلارلا، فرانسى مدنيتينه بؤيوك رغبتله ياناشىر. بىز بو اولكه ايله هر طرفلى علاقه لرين اينكشافيندا ماراقليرىق، اونلارلا دوستلوق انتمك ايسته ييرىك، اونون پرنزىدننتى ژاك شىراكى جدى سياستچى ساييرىق. بونا گوره ده اونون و فرانسى پارلامنتى عضولرينين بوراخديقلارى سياسى و معنوى سهو بيزده بؤيوك تأسف دوغورور.

موصاير توركيه رئيسپوليکاسي دونيوي، دموکراتيک، سيويل بير اولکه دير. بو دؤولت اولکه ده ياشايان بوتون ملتري او جومله دن کوتله لرين حقوقسوزلوقونا، مورتجع سلطان رژيمينه اعتراض دالغاسينين، انله جه ده بيرنجي دونيا محاربييه سينده مغلوب اولموش توركيه ني پارچالاماق، اونو خام مال منبعينه چئويرمک مقصدي گودن آروپانين موستملکه چي دؤولتlerine قارشى تورک وطنپرور قوه لرینين مبارزه سي نتيجه سينده يارانميشدير.

عثمانلي امپرياسيندا آز قالا يوز ايل اول باش وئرميش حاديته لره عايد مسئله ني بؤيوک دؤولتlerin پارلامنتلري سوييه سينده قالدیرماقلا ملتچي ائرميني تبليغاتچيلاري پراکتیک اولاراق يئني ملتاراسي يانغين توره دير، تورک خالقيني بو بؤيوک دؤولتlerin خالقلاري ايله اوز- اوزه قويورلار. اصلينده ايسه اونلار خريستيانلاري موصلمان خالقلاري اوزه رينه قالدیريرلار. اونسوز دا ۲۰۰۱- نجى ايلده يئر کوره سينين موختليف بؤلگه لرینده ۲۰۰- دن آرتيق گيزلي و آچيق ملتار آراسي موناقشه اوجاغينا چئوريلميش دونيا خالقارينا بو لازيمديرمي؟

آيديندير كي، يارالي قافقازدان، ويران قالميش قاراباغدان، ديلنجي وضعيته دوشموش ائرميني رئيسپوليکاسيندان، غيري ثابيت توركيه کوردوستانيندان اوزاقدا اؤز تهلوکه سيزليگيني و

مرکز لرین آرامسيز هجوملارينا معروض قالميشدير. اونلار هر دفعه موختليف واريانتلاردا ائرميني "سويقيريمي"نين لايحه لريني تکليف انده رک، ۱۹۱۵- نجى ايلده عثمانلي امپرياسيندا ياشاميش "قادر تورکلرين" موحاكيمه اولونماسيني طلب انديرلر. بو گونه دک کونگرئس اساسلي آرقومنتلرله رد اندير. آمريکائين دؤولت کاتيبي جورج شولتس نماينده لر پالاتاسينين اسپيکئري توماس نئيله گؤندريبي ۱۹۸۵/۰۳/۰۴ - نجو ايل تاريخلي مکتوبوندا بير چوخ تاريخچيلرين گلديبي ننتيجه لره اساسلاراق يازيردي: "توركيه ۱۹۲۳-۱۹۱۵- نجو ايللرده، گويا كي، ميليون ياريم ائرمينين "سوي قيريمي" قورباني اولدوغو حاقيندا ايدنيا اويدورمادير". بو مکتوبو آمريکائين ۶۹ پروفئسسورو، عالمي امضالاميشدي. آمريکادا اوغورسوزلوقلا اوزلشن ائرميني لوبيچيلري کيچيک آسيادا يوز ايل اول باش وئرميش حادته لره گؤره اينگيلتره پارلامنتينه، آلمانيا بوندستاقينا آراسي کسيلمز هجوملاريني داها بؤيوک سعيله داوام انتديريرلر.

ائرميني ملتچي انکستريميستلرينين ليدئرلري چوخ ايسته بيرديلر كي، فرانس پارلامنتينده قبول انديلميش قطعنامه يه بنزر سندلرين ديگر اولکه لرین پارلامنتينده ده قبول انديلمه سي يولوندا زنجيرواري رئاکسيا نائل اولسونلار.

تصادفیلبیندن و حقیقتدن اوزاق اولمالاریندان استفاده ائده رک، جوخدان باش وئرمیش تاریخی حادثه لری دونیا اجتماعیتینه اؤز بیلدیردیکلری کیمی سیریماقلا اونلاری چاشدیرماق و بونونلا دا اجتماعیتین دقتینی داغلیق قاراباغ آذربایجانلیلاریندان، او جومله دن خوجالی شهرنده و اشغال آلتیندا اولان دیگر آذربایجان رایونلاریندا تورتدیکلری قانلی اثرمنی جنایتلریندن یابیندیرماقدیر. بو اصل سوی قیریمی دئییلمی؟! آیدین دئییل کی، فرانسا پرئزیدنتی جناب ژاک شیراک ۱۸۳۱- ۱۸۲۸- نجی ایللردن باشلایراق، جنوبی قافقاز و اون آسیا یایلاسیندا چوخلوق تشکیل اودن آذربایجانلیلارین دفعه لرله اؤز تاریخی تورپاقلاریندان کوتله وی شکیده کؤچورولمه یه، قوولماغا معروض قالدیقلا رینی نییه نظردن قاچیریر. ۱۸۳۲- ۱۸۲۸ ، ۱۸۷۸- ۱۸۷۷ ، ۱۹۰۷- ۱۹۰۵ ، ۱۹۲۰- ۱۹۱۸ ، ۱۹۵۳- ۱۹۴۸ و ۱۹۸۸- نجی ایللرده بئله اولموشدور.

۱۹۸۸- نجی ایلین فنورالیندا اثرمنیستاندان آذربایجانا قاچقینلارین کوتله وی آخینی باشلاندی. ۲۳۰ میندن آرتیق آذربایجانلی، او جومله دن قادینلار، اوشاقلار، قوجالار، علیلر، خسته لر نسیل به نسیل، اؤز زحمتی، آلین تری و امه بی ایله یاراتدیقلا ری ائولری، املاکی، بسله دیکلری مال- قارانی اثرمنی قان ایچنلرینه قویوب تورپاغی ترک ائتدیلر. اهلینین بیر حیصه سی سرحدی کچه رک ایراندا سیغیناجاق تاپدی. اثرمنی سیلاحلیلاری

فیراوانلیغینی تامین ائتمیش اثرمنی ملتچی مرکز لرینه بو واجبدیر و صرفه لیدیر.

بس سون ایللر دونیا چئوره سینده معاصیر دونیا ملتچیلبینده فعاللیغین حقیقی، گیزله دین سبیلری، اونلارین جیدی- جهدله گوردوکلری "سوی قیریم" تئرمینین ده کی، اساس معنا ندن عبارتدیر؟ حساب ائدیریک کی، سبیلر بیر نچه دیر. البته کی اثرمنی ملتچی فعاللاری امکان دوشدوکجه تورکیه نی آمریکا و غربی اروپادان اوزاقلادیرماقدیر. تورکیه- آمریکا، تورکیه غربی اروپا مناسبتلرینه، نه بین باهاسینا اولورسا اولسون، ضربه ائندیرمک نیتینده دیرلر. آنجاق اساس سبب، هنج شبهه سیز کی، بیزیم اولکه میزله، آذربایجانلا باغلیدیر و نجه دئیرلر، بوز داغینین اوزده گورونن حیصه سیدیر. مثل وار، دئیرلر، اوغرو ائله باغیردی کی، دوغرونون باغری یاریلدی. ایندی اثرمنی ملتچی انکسترنمیسترلری هر وجهله بیزیم دوغما قاراباغین اشغالینی قانونیلشدیرمک آرزوسوندا دیرلار.

اثرمنی تبلیغاتچیلارینین اساس مقصدی پوست سوونت مکانیندا اول قورباچوون، سونرا ایسه یئلتسینین روسیادا حاکیمیتی دؤورونده یارانمیش الوئیشلی شرایطدن، روسیا جمعیتینده سیاسی و اقتصادی تنزولدن، درین بؤحراندان، هم روس ، هم ده دونیا سیاستینین بیر چوخ آپاریجی قوه لرینین عادیجه معلوماتسیرلیغیندن،

ساخلانیمیشدیر. مگر بو ایناندیریجی فاکت دئییلمی کی، ائرمینلر داغلیق قاراباغ اراضیسینه گلمیشلر و اونلار اؤزلری ده بونو چوخ گؤزه ل بیلیرلر؟ خاطیرلاتماق یئرینه دوشردی کی، حله سوونت اتقاقی داغیلانا قده ر ائرمینلر اؤز رئیسوبلیکلاریندان باشقا ملتترین نماینده لرینی (تورک، کورد، روس و سایر) تماميله سیخیشدیریب چیخاراراق، یوز فایز مونوائتتیک دؤولت یاراتمیشدی. اونلار جنوبی قافقارین یئرلی اهالیسی اولان آذربایجانلیلاری سیخیشدیریب چیخارماق پلانی و ملتچی ایدئوالارینی حیاتا کچیرمک اوچون سوونت İKP مرکزی کمیته نین سیاسی بروسونداکی هاوادلارینا (میکویان، بئریا و باشقالاری) آرخالانمیشلار. ۱۹۵۳-۱۹۴۸- نجو ایللرده سوونت اتقاقی ناظیرلر سوونتینین ای. و. استالینین امضاسی ایله تصدیقلمیش قرارینا اساساً ۱۰۰ مین آذربایجانلی ائرمینستانین داغلیق رایونلاریندان آذربایجانین مالیاریا یاییلمیش قیزمار اقلیمی اولان کور-آراز اووالیغینا کؤچورولموشدور. ۴۰۸۳ سایی فرمان بئله آدلانیر: " آذربایجان ملتیندن اولان کولخوزچولارین و دیگر آذربایجانلی اهالینین ائرمینستان سوسیالیست رئیسوبلیکاسیندان آذربایجان سوسیالیست رئیسوبلیکاسینین کور- آراز اووالیغینا کؤچورولمه سی باره ده" بو آکت دؤولت سوییه سینده، استالین رژیمینه خاص قدارلیقلا حیاتا کچیریلیمیشدیر. فاکتیککی اولاراق بو، سوونت وطنداشینین اؤز حکومتی طرفیندن اؤز تاریخی

مدافعه سیز انسانلاری آمانسیزجاسینا غارت اندیر، دویور، وحشیجه سینه اؤلدورورلر.

جناب فرانسیرلار، سیزین بونلار حاققیندا معلوماتینیز وارمی؟

بو، همین تورپاقلاردا - غربی ائرمینستاندا، جنوبی قافقازدا، بوتون اؤن آسیا یاییلا سیندا مین ایللر بویو یاییلمیش انسانلارا- اوتوخدون ساکینلره قارشى ائرمینی ملتچی مرکزی طرفیندن چوخدان ایشله نیب حاضیرلانمیش پلان اوزره داواملی اولاراق آپاریلان ائتتیک تمیزله مه عملیاتینین ترکیب حیصصه سی ایدی. او واختکی اتفاق حؤکومتی میخائل قورباچوون سیماسیندا ایکی اوزلو سیاست یئریده رک ائرمینی ترورچولارینی دستکله دی. قانلی موناقلشه آلولاندی. بو گون آذربایجان اراضیسینین بئشده بیر حیصصه سی، او جو مله دن دوغما آذربایجان تورپاغی اولان و ۱۸۲۸- نجی ایلدن باشلایاراق، روسیانین ایشتراکی ایله ایران و تورکیه دن گلمه ائرمینی عائله لری کؤچورولن داغلیق قاراباغ دا اشغال آلتیندادیر. خاطیرلاداق کی، ۱۹۷۸- نجی ایلده داغلیق قاراباغ ائرمینلری ایلک دفعه ایراندان کؤچه رک داغلیق قاراغدا یئرلشمیش اجدادلارینین شرفینه آبیده اوجالتمیشلار. ۱۹۹۱-نجی ایلده همین آبیده اونلارین اؤزلری طرفیندن حیاسیزجاسینا داغیدیلیمیشدیر. آنجاق همین آبیده نین فوتوشکیللری موختلیف ائنسکلوپئدیالاردا و نشرلرده

حيوانات عالميندن، تورپاقلاردان، دوزنليکلردن، بير سوزله،
بوتونلوکله اونا مخصوص اولان بيوسفئر ائلمئنتلريندن محروم
اولموشدور. بونلارلا ياناشي مينرله آذربايجانلي يئني موحيطده اوز
دوغما تورپاغيندا فورمالاشميش تکرارسيئر عادت- عننه لريني،
مدنيتيني، معنوي دگرلريني، او جومله دن فولکلورونو، خالق
موسيقيسيني، ماهنيلاريني هابئله قديم صنعتکارليق خصوصيتلريني و
ساييره سيني ايتيرمک تهلوکه سي قارشيسيندا قالميشدير.

تورپاقلاريندان دنپورتاسيياسي ایدی. سوونت رهبرلرينين اينسانليقدان
کنار بو آکتينا وئريلميش سياسي قيمت " ۱۹۵۳- ۱۹۴۸- نجو ايللرده
آذربايجانلیلارين ائرمينستان سوسياليست رئسپوبليكاسي اراضيسينده
کي تاريخي- انتتيک تورپاقلاريندان کوتله وي صورتده
دنپورتاسيياسي حاققيندا" آذربايجان رئسپوبليكاسينين پرئزيدنتي
حيدر عليئيون ۱۸ دئکابر ۱۹۹۷ - نجی ایل تاریخی فرمانیندا اوز
عکسینی تاپیر.

يئري گلmişکن قيد ائدک کی، ۱۹۳۵- نجی ایلدن
باشلاياراق اثرمني ملتچی ائکسترميستيلى کوتله وي شکيله هم
خريطه لرده، هم ده ۱۹۲۰-۱۹۱۷- نجی ايللرده اشغال اولموش
کؤکلو آذربايجان تورپاقلاريندا تورک- آذربايجان منشالی جغرافي
آدلارين دييشديريلمه سینه باشلاديلار. بوتؤولوکده ايروان، ناخچيوان،
قاراباغ خانليقلاری اراضيسينده ۱۵ مين آذربايجان منشالی جغرافي
آد "توپونيم سوی قيريمينا" معروض قالدی. اثرمنيلر طرفيندن آدلاری
ماکرو- مئزو- میکروتوپونيملرين بؤيوک حيصصه سي ۲۰-۱۹-
نجی عصرلرده موخترف اولکه لرده ياييلمالميش خيطة لرده، تاريخي-
جغرافي ادبياتلاردا، رسمی سندلرده ساخلانيلميشدير.

سون بير نئچه اون ايلليکلرده آذربايجان خالقي اوز قديم
تاريخي وطنينين طبعی ثروتلرينين بؤيوک حيصصه سيندن-
تورپاقلاردان، يئرآلتی ثروتلردن، سو احتیلاطلاريندان، بيتکی و

موجود اولان ائرمينى تعصبلىو آداملارين ساي چوخلوغودور. اوصوللو؟ نه واختسا وولتئرين افاده ائتديگي، عصرلرين سيناغيندان چيخميش كلاسيك اوصولدور: "اويدورون، اويدورون، - هر حالدا نسه قالاجاق".

مقصدلر؟ اولار آشكاردير. هم ده طبيعى كي، صيرف منفعت گودن هدف وار: ۱۹۲۰-۱۹۱۴- نجى ايللرده شرقى آنادولودا- بوتون دونيانين حرب ماشيني ايله دويوشن عثمانلى اوردوسونون آرخا جبهه سينده انله ائرمينلرين اوزلرينين خيانتى اوزوندن باشلانميش وطنداش محاربييه سينده كي "اينسان طلفاتينا" گوره پول تضميناتي آلاق.

لياقت و عدالت حيسيني اوجا توتان اولارلا شرقشوناس، تاريخچي، انتنوقراف عاليمين سيماسيندا تاريخ علمي چوخدان ثبوت ائتميشدير كي، ۱۹۲۰-۱۹۱۴- نجى ايللرده ائكسترنميسست ائرمينى داشناك باشچيلارينين دويوشن و "اولومجول خسته" اولان عثمانلى ايمپئرياسينين آرخا جبهه سينده وطنداش محاربييه سي تورتمه سينده اصلينده نه باش وئرميشدير؟ بونو خاطيرلاتماق اوچون قيسيا بير تاريخى ائكسكورس انده ك.

۱۹۱۴- نجو ايلده بيرينجي دونيا محاربييه سي زاماني جنوبي قافقاز جبهه سينده تورك اوردوسو بويوك ايتكيلر وئردى. وضعيتى داخيلي دوشمنلر- روسيانين متفقلى اولان توركيه

II

۲۰۰۱- نجى ايل آپرئلين ۲۱- ده موسكوانين معلوم "نئزاويسمايا قازئتا"، ۲۵- ده ايسه روسيا قزئتى "كوممئرسانت" موافيق اولاراق "موفقيتسيز و مؤوقعسيز مؤوقع" و "عثمانلى ايمپئرياسيندا باش وئرميش ائرمينى سوي قيريمي ۸۶ ايل سونرا اعتراف ائديلير" باشليقلى يازى درج ائتديلر. سفارشله يازيلديغي آشكار حيس اولونان داياز تهكييه لي همين اوزدن ايراق مقاله لردن ده گورونور كي، ائرمينلرين مسكونلاشديغي بوتون اولكه لرده (بير داها خاطيرلاداق كي، كئچميش ائرمينستان سوسياليست روسپوبليكاسينين حدودلاريندان كناردا ايندى ۵ ميليونا قده ر ائرمينى ياشاير) بو اولكه لرين پارلامنت و حؤكومتلرينى، اجتماعيتينى و وطنداشلارينى توركيه رئسپوبليكاسيني ميليونلارلا وطنداشينا، فاكتيكى اولاراق بوتون تورك خالقينا قارشى بؤهتان و شر كامپانيياسينا قوشماق اوچون ائرمينى ملتچى مركز و كميته لري طرفيندن فعال، آرديجيل، مقصد يۇنلو تبليغات ايشى آپاريلير.

آنتى توركيه كامپانيياسينين حركتئوريجى مئخانيزمى ائرمينى لوبيجيلارينين حياسيزليغي، يالانچيلىغي، اولارلين كينله دولو ملتچيلىك انرژيسى، آروپا پارلامنتلرينده و آمريكا كونقرئسينده

عصيان قالدیردیلار. ائرمینی تئرورجولاری وان شهرینی اله کئچیره رک ۳۰۰۰- دن چوخ تورکو قتله یئتیردیلر. بیتلیس ایالتی ده واند توره دیلمیش وحشیلیکلرله اوزلشدی.

"تورکیه ده ائرمینلرین آزاد اولونماسینین قارشیسینا مقصد قویان، آرتیق عصرین دوردده بیرى قده ر قانلى يول کنچن «قینچاق» سوسیال- دئموکراتیک کومیتة سی /یندیکی سیاسی حادثه لرین تأثیری ایله تاور داغلاریندان، ائرمینیستان حدودلاریندان آشای انیب دؤیوش میدانینا چیخیر. عثمانلیلاری قاندا بوغماق اوچون محاربه و اینقلاب شیپورونو چالیر.

ائرمینی ملتینین وارلیغینین شهبه آلتینا قویولدوغو بو بؤیوک موباریزه ده «قینچاق» کومیتة سی و بوتون ائرمینی ملتى هامیلیقلا اوز مادی و معنوی گوجونو توپلایاجاق، اینقلاب قلینجینی سییراراق دونیا محاربه سینه قوشولاجاقدی.

اوچلر ایتفاقی (آنتانتا)، خصوصیه ده روسیالی دؤیوش قارداشلاریمیز اوز متفقلری ایله قارشیلیقلى فعالیت گؤستریب، بوتون سیاسی و انقلابی ایمکانلارینی ائرمینیستاندا و کیلیکیادا، قافقازدا و آذربايجاندا قطعى غلبه یه یؤنلده جکلر.

ائرمینلری داها دا آغیرلاشدیردیلار. روس انمپراطورو ۲- نجی نیکولای طرفیندن تورکیه ائرمینلرینه وئريلمیش رسمی وعدی تصدیقله ین معلوم سببدن گؤستریلیر کی، شرقی آنادولودا ائرمینی دؤولتی یاراداجاق و ایروان قوبئرنییاسی اونا بیرلشدیریله جک.

۱۹۱۴- نجو ایلین فنورالیندا ملتچی ائرمینی پارتییاسی "داشناکسوتون"ون ائمیسسارلارینین قیزیشدیردیقلاری زیتون ایالتینین ائرمینلری عثمانلی اوردوسونا اعتیراض ائتدیلر. محاریبه باشلایاندان سونرا بوتون شرقی آنادولودا ائرمینی سیلاحلى دسته لری فعالیتة باشلادی. داشناک باشچیلاری ائله گومان اندیردیلر کی، حربی عملیاتلارین گئتدیگی قیزغین بیر واختدا ائرمینلرین عصیانی روسیانین شرقی آنادولونو اله کئچیرمه سینی آسانلاشدیراجاق. شرقی آنادولونون تورک کندلری مدافعه سیز قالمیشدی. تئخنیکی حسابلامالارا گؤره، سایى یوز مینه چاتان ائرمینی قولدورلاری دینج اهالییه هجوم ائتمیشلر. اونلار تئروور آکتلاری حیاتا کئچیریر، کوممونیكاسیالاری داغیدیر، کؤرپولری پارتلادیر، آرخا جبهه ده تورکلره قارشى فاكتيكي اولاراق روس اوردوسونون حیصصه لری کیمی موباریزه آپاریردیلار. تورک حؤکومتی مجبوریت قارشیسیندا قالاراق، بیر دیویزییانی روس- تورک جبهه سیندن چیخاریب ائرمینی تهلوکه سینی آرادان قالدیرماق اوچون آرخا جبهه یه گؤندردی. ۱۹۱۵- نجی ایلین مارت آییندا تورکیه نین وان ایالتینده ائرمینلر

حيصصه لرى استئننا اولماقلا روس اوردوسو شرقى آنادولونو ترك ائتمه يه باشلادی. ۱۹۱۸- نجى ايلين آپرئل آيينا قده ر ارزينجان، ترابزون، ارضروم، قارص و وان آزاد اندیلدی. روس اوردوسونون شرقى آنادولونو ترك انتديیی و تورک اوردوسونون اورايا داخل اولدوغو بير مدته يارانميش قاريشيقلقدان استفاده ائدن ائرمينى داشناقلارى مسلمان اهاليسینی کوتله وى صورتده قيرماغا باشلاديلار. بؤيوك بير اراضى ويران اندیلدی. روس اوردوسونون سيلاحلارينين اكثر حيصصه سى ائرمينلرين اليه كئچميشدی. اونلار هر واسيطه ايله روس عسگرلريندن سيلاحلارى دگر- دگمه زينه الده ائتمه يه چاليشديلار. تاريخده ايلک دفعه اولاراق سياسى رهبرلرى روس اوردوسونون ترك انتديیی شرقى آنادولو تورپاقلاريندا، روسيانين تركيبينده كى ايروان قوبئرنیياسى دا داخل اولماقلا، ائرمينى دؤولتى (رئسپوبليكاسى) قوردولار.

تورک اوردوسونون بو اراضيلره داخل اولماسى ايله ائرمينى قولدور دسته لرى قارشيسينا چيخان تورک- آذربايجانلى کند و شهرلرينى ويران قوياراق، جنوبى قافقازا دوغرو قاچماغا باشلاديلار. تکه ارضرومدا ۸ ميندن چوخ تورک قتله يئتيريلدی. آشاغيداكى فاكتلار آمريکا عاليملرى ج. ماککارتى و ک. ماککارتينين تاريخى سندلره اساسلانان کتابيندان ("تورک و ائرمينلر"، باكى، ۱۹۹۶) گؤتورولموشدور.

بنله ليکله، ايره لى، يولداشلار، ايش باشينا! ائرمينلرين ايندى و ابدى ياشاماسى اوچون بيزى محو ائده بيله جک اولومه قارشى اولوم ساچاق!
پاریس، ۱۹۱۴- نجو ایل. «قینچاق» سوسیال- دموکرات کومیتة سینین قرارگاهی".

بیرینجی دونیا موخاریبه سینین اوللرینده قینچاقلار طرفیندن درج اندیلیمیش چاغیریش.

۱۹۱۶- نجى ايلين آپرئل آيينداكى روس اوردوسو اوزلرينى "عصيانچى دسته لر" آدلانديريلان ائرمينى قولدورلارى ايله بيرليکده شرقى آنادولونون بؤيوك بير حيصصه سینی- ترابزون، ارضروم، بيتليس و باشقا ايالتلرى اشغال ائتدی. نتيجه ده تخمیناً ۱ ميليونا قده ر تورک اوز يورد يوواسيندان ديدرگين دوشدو.

وانين ائرمينى دسته لرى طرفیندن اشغاليندان سونرا، ۱۹۱۵- نجى ايلين آپرئلينده تورک حؤکومتى روس اوردوسونو ائرمينى سيلاحلى دسته لرینين کؤمه ييندن محروم ائتمک مقصديله ائرمينلرين همين اراضيلردن کؤچورولمه سى حاققیندا قرار قبول ائتدی. ۱۹۱۷- نجى ایلده روسیادا انقلاب باش وئردی. ائرمينى حربى

ایچنلیبینی داوام ائتدیرمیشدیلر. تکجه ایروان قوبئر نیاسی ایله قونشو اولان آذربایجانین زنگه زور ماهالیندا ۱۱۵ کند داغیدیلیمیش، ویران ائدیلیمیش، ۳۲۵۷ نفر کیشی، ۳۲۷۶ نفر قادین، ۲۱۹۶ نفر اوشاق قتله یئتیریلیمیشدیر (آذربایجان مرکزی دؤولت آرخیوی، ف. ۹۷۰، ص. ۱، ای. ۱۶۱، ص. ۹-۱).

جناب فرانس پرئزیدنتی! لوطفاً دقت اندین ۱۹۲۰-۱۹۱۴- نجی ایللرده ۲/۵ میلیون تورک، آذربایجانلی و کورد اهالیسی ائرمینلر طرفیندن اولدورولموشدور!

بو رقم اویدورما، احتیمال رقمی دئییل، بوتون دونیادا چوخدان معلوم اولان فاکتدیر. تورکیه آرخیوینده کی رسمی دؤولت سندلری واسطه سی ایله تثبیت اولونموش، خارجی عالیملرین تدقیقاتلاری نتیجه سینده تاریخ یازیلیمیشدیر. لاکین ندنسه، اروپادا، غرب یاریم کوره سینده بو اینسان طلفاتلارینا، تورک خالقینین بو بؤیوک ایتکیلرینه گؤره هنج کیم کده ر لنیب تاسفلنمیر. هنج کیم بو اینسان ایتکیلرینه گؤره ائرمینلردن، غربدن، روسیادان "پول تضمیناتی" ایسته میر. فاشیزمین دهشتلرینی یاشامیش اروپا خالقلا رینین اوزونون بلکه ده داها بؤیوک و دراماتیک فاجیعه لری وار. اونا گؤره ده باشقا خالقلا رین، ایندیکی حالدا ایسه تورک خالقینین تاریخی (محض تاریخی!) پروبلئمترینه قارشی اونلارین بیگانه لیبینی باشا دوشمک اولار.

بو تاریخی- شرقشوناسلار یازیردیلا ر: "سوی قیریم باش وئریبمی؟ عثمانلیلارین فعالیتینی ایزله یرکن اینانماق چتیندیر کی، سوی قیریم حاقدا امر مؤوجود اولموشدور. بس نه اوچون ایستابول و ایزمیرده یاشایان اون مینلرله ائرمینی سوی قیریم معروض قالمامیشدیر؟" (ص. ۶۸) سونرا داوام ائدیرلر: "شرقی آنادولودا تورک حؤکومتی طرفیندن تشکیل اولونموش سوی قیریم اولمامیشدیر" (ص. ۷۳).

بو مسئله نی تدقیق ائدن تاریخچیلرین گلدییی عمومی نتیجه بئله دیر: وطنداش محاریبه سی ایللرینده شرقی آنادولودا دؤیوش عملیاتلاری گئدن اراضیلردن ۶۰۰-۷۰۰ مین ائرمینی دئپورتاسییا اولونموشدو، اونلاردان تخمیناً ۳۵۰-۳۰۰ مین نفر طلف اولموش، همین واخت ۲/۵ میلیون تورک، کورد، آذربایجانلی قتله یئتیریلیمیشدیر.

ماراقلیدیر کی، بو فاکتلا ر پاريسده ائرمینی نماینده هیئتینین باشچیسی پوقوس نوبار طرفیندن فرانسا خارجی ایشلر نا طیرینه تقدیم اندیلن ۱۹۱۸- نجی ایل ۱۱ دنکابر تاریخی مکتوبدا گؤسترلن فاکتلا رلا اوست- اوسته دوشور (باخ: ج. مائویل. ۱۹۹۵- نجی ایل ائرمینی فاجیعه سی ۱۹۹۰، ص. ۶۴)

شرقی آنادولودا تورک اوردوسونون حمله سیندن قورخوب قاچمیش ائرمینی ملتچی دسته لری آذربایجاندا اوز وحشیلیکلرینی، قان

آپاريلميشدير. بو سندلر توركيه نين آرخيوينده ساخلانيلير، اونلار نشر اولونموشدور. ۱۸۲۳- نجو ايلده روسيا دا قاراباغ ايلتترلرين اطرافلي تصويريني وئرميشدير. بو باره ده معلوماتلار حله ۱۹- نجو عصرده درج انديلميشدير. نه معلوم تورك نه ده روس سندلرينده ائرمينلرين آدى عموميتله خاطيرلانمير. سندلرده بوتون "موسلمان اولمايان" اهليني عموميلشديره رك "خريستيان" كيمي قيدده آلميشلار. اونلارلا مقايسه ده داغليق قاراباغين موسلمان اهليني مطلق چوخلوق تشكيل اندير.

بنله ليكله بوتون دونيانين بيلديبي كيمي، ائرمينستانين اوزونده و آذربايجانين داغليق قاراباغ اراضي سينده ائرمينلرين ديلنچي وضعيتده ياشاديغيني بو آندا ياغلي آمريكا و آروپا يئمكلريندن هارينلاميش بير اوووج توخ، زنگين ائرميني ملتچيسي بوتون دونياني آياغا قالديريپ، دؤلت باشچيلاري و پارلامنتلر واسطه سيله عالمه جار چكمك ايسته بير كي، "اينسانلار، بيلين و آگاه اولون، ۱۹۱۷- ۱۹۱۵- نجى ايللرده توركلر مقصد يۇنلو شكيلده ائرميني خالقيني محو انتميشلر!"

تكرار انديريپ كي، بو جور تاريخچي، ساختاكارليقلا دولو يالان و بۇحتانلاري يايماقدا اساس مقصد اصلينده آذربايجان تورپاقلاري اولان داغليق قاراباغين ايشغاليني قانونيلشديرمكدور. تكذيب اولونماز آرخيو ماتئرياللاري مؤوجوددور كي، داغليق قاراباغ (اونون تورپاغى، مئشه لري، دره لري، داغلاري، واديلري، طبيعي ثروتلري، چاپلاري، گؤللري، بولاقلاري و ساير) هئچ واخت ائرمينلرين اجدادلارينا مخصوص اولماميشدير. بورا اوزون ايللر داوام ائدن عثمانلي- ايران محاربه لري دؤورنده ائرميني قاقچينلاري اوچون يالنيز خيلاصكار، قوناقپرور سيغيناجاق يئري، بلي، سيغيناجاق يئري اولموشدور. ۱۷۲۷-۱۵۹۳ و ۱۷۴۷- نجى ايللرده داغليق قاراباغ توركيه طرفيندن توتولدوقدان سونرا بو ولايتين اهايسيندن آليان وئرگيلرين دقيق جمعيني بيلمك اوچون سياهييا آما

گون هامبيا معلوم اولان فاكندير كي، هم ده اورارتولار قديم تورك ديلينين اورال- آلتاي شيوه سينده دانيشميشلار، يعنى اونلار آسيادان داها دقيقى، آلتاي و سيبيردن گلмыш طايفالارين تورمه مه لري اولموشلار. عاليملر تصديقله بيرلر كي، هورري- اورارتو ديلينين قورولوشو ايله قديم ائرميني ديلينين قورولوشو آراسيندا هنج بير بنزه بيش يوخدور. سونونجوسو هيند- اوروپا اصلينه منصوب اولدوغو حالدا، هورري و اورارتو ديللري بوتون تورك ديللري كيمي ايلتيصاقى ديللردير. بو ديلده سوز دوزلتمه كوكه شكيلچي آرتيرماق يولو ايله باش وئيرير. شرقى آنادولودا آشكار ائديلميش قايا اوستو يازى و رقملىن خاراكتئري اوصلوبونا گوره شرقى آذربايجاندا- قوبوستاندا، هابئله سيبيرده تاپيلميش آنالوقلارلا تام عينيدير و بو، هورري- اورارتولارين آسيا منشائيني بير داها تصديق انده رك، اونلارين هاى- ائرمينلره قوهوملونغونو استئنا ائدير.

تاريخچيلرين فيكرينجه، همچنين شرقى آنادولودا، سورييا و ايراندا تاپيلميش چوخسايلى قايا اوستو يازيلاردان و ائله جه ده قديم يونان يازيلى مأخذلريندن آيدين اولور كي، هاى طايفالارى (داها دوغروسو، اونلارين اولو اجدادلارى) نئچه- نئچه طايفانى اوزونده جملشديريب، اورارتو دؤولتينين اراضيلرينه ميلاددان قاباق ۶- نجى عصرده تنز اولمايلاق، يعنى اونجه ايرانليلارين طايفالارى، سونرا قارا دنيزين شيمال ساحيللريندن گله ن كؤچرى سكيفلري باسقينلارين

III

ائرمينلرين "هاى" (ائتونيم) آدينين اوزو تصديق ائدير كي، "توركيه ائرمينستانى" دئييلن اراضى اؤن آسيا يايلاسى، اونون شرق، غرب و جنوب حيصصه لري بو خالقين تاريخى وطنى دئييل. شرقشوناسلار ياخشى معلومدور كي، حله ائرادان اول ۱۲- ۱۷-نجى عصرلرده بو اراضينين داغليق اراضيلرينده كؤچرى ايران ديللى طايفالار، مونبيت واديلرده، سوواريان دوزنليك تورپاقلاردا ايسه سونرالار ائرادان اول ۱۷- نجى عصرده ائركن قولدارليق دؤولتى ياراتميش هنت طايفالارى و قروپلارى ياشاميشلار. بو دؤولتين داها سونرا كيچيك كنيازليقلار پارچالانديغى دا تاريخه معلومدور. ميلاددان قاباق ۹- نجو عصرده وان گولو ساحيللرينده پايئاختى توشپا اولان ايرى وان چارليغى (اورارتو دؤولتى) يارائميشدير. اؤن آسيادا دؤورون ان گوجلو دؤولتى اولان اورارتو ميلاددان قاباق ۶- نجى عصره قده ر ياشايا بيلدى. اورارتولار اؤزلرينى **بيائيني** (يا خود Biaini) آدلانديرديلار. اورارتولارين ديلي ميلاددان اول ۱۳-۱۴- نجو عصرده قديم مئسوپوتاميايدا ميتئنانى آدلى دؤولت قورموش هورريلرين ديلينه چوخ ياخين ايدى.

بو ياخينلاردا شرقشوناس- ديلچيلر قديم اورارتو ميخى يازى متئلرينين چوخ حيصصه سيني آچماغا موفق اولموشلار. بو

بو دؤولت اثرادان قاباق ۶-۷-نجى عسلرده كى، يوكسك مدنيتينه گوره دايم قونشولارينين و اوزاق ياد ائلليرين زوراكليغا آرخالانراق اودماغا چاليشدىقلارى ياغلى تيكه ايدى. ياخين و اوزاق تاريخده بونون نمونه لرى ايسته نيلن قده ردير.

اوج مين ايل بوندان اولكى او اوزاق دؤورلرده اينسانلار، طايفالار، دؤولتلر آراسينداكى مناسبتلرده محاربه لر، هجوملار، قتللر، زوراكليقلار، ايشغاللار و ديگر قدارليقلار نرمال سايليردى. بو حقيقت ايندى هامى اوچون آيدندير. اما گونشين داها قيزمار، اينسانلارين داها قاينار تئمپرامنتلى اولدوغو شرقد، جنوب اولكه لرينده، آسيادا، قافقازدا بوتون بو صادالانان جهتلر هميشه، ايندينين اوزونده ده ان سرت، چوخ زامان ايسه فاجعه وى شكيلده تظاهور ائتميشدير. طبعى كى، اؤن آسيا يابلاسينين و كيچيك آسيانين شرقينده كوتله وى مهاجرت ائتميش ديرى باش و اؤزلريندن باشقا هئچ بير ملتى سئومه ين گلمه هايلار طبعى "كسننوفوب" منتتاليتتلرى ايله بورادا ياشايان يئرلى هوررى اهاليسى، ائله جه ده كؤچرى و ياريم كؤچرى ايرانديلى پروتوكورد طايفالارى اوچون هميشه قيجيقلانديرىجى دشمن عونصورو اولموش، بونون دا مقابلينده شرقى آنادولونون كوردلرى هاى- اثرمنيلرين سونراكى حياتى و طالعينده اوبيئكتيو منفى رول اويناميشدير.

نتيجه سينده اورارتو دؤولتئين داغيلماسيندان سونرا گليب چيخميشلار. آيدين دير كى، هايلارين اجدادلارى اورال- آلتاي قروپونا منسوب تورك ديلينده دانیشان يئرلى هوررى و اورارتولارين ياشاديغى اراضيلره گؤيدن دوشه بيلمزديلر.

يالنيز منطيقه احتمال ائتمك اولار كى، هاى طايفالارينين آدلارى دؤيوشچو بيرلشمه لرى حاليندا سكيفلره قوشولوب، اورارتولارين آرتيق تنزوله اوغراميش يوكسك سيويليزلسياني داغيتماقدا و تالان ائتمكده ياد ائلليرله كؤمك گؤسترميشلر. كؤچرى سكيفلر وارلى وان چارليغيغا هجوم ائديب اورانى ويران قويدوقدان سونرا الدهه ائتديكلرى غنيمتله دوغما تورپاقلارينا- قارادنيزين شيمالينداكى يووشانلى چؤللره، اؤز كؤچرى حيات طرزلرينى داوام ائتديرمه يه گئتديلر. بوندان سونرا ايسه كؤچريليه او قده ر ده ميللى اولمايان هايلار ميلاددان قاباق ۵۹۳- نجو ايلده قديم آذربايجان دؤولتى اولان ميديا ايشغال و تالان ائتميش بركتلى اورارتو تورپاقلاريندا مسكونلاشماقدان، البته واز كئچه بيلمزديلر. نئجه دئيرلر "مقدس يئر بوش قالماز". تاريخين او سرت، آمانسيز چاغلاريندا بوتون دونيادا اؤزگه تورپاقلارينا صلح مراملى دوستلوق سفرينه گئتمك دب دئييلدى. گلن يالنيز تالانا، غارته، مال- مولك، قول، ياشايش شرايطى اله كئچيرمه يه، قازانماغا گليردى. زنگين، چيچكله نن قولدارلىق دؤولتى اورارتويا گلينجه ايسه، هئچ شبيهه سيز،

قديم ايرانلىلارين "ارمن" آدلانديرديغي طايفالار اورارتو طايفالارى ايله عينلشديريلميشدير.

قديم آذربايجان دؤولتى اولان ميديا آرتيق سكيقلر طرفيندن داغيديلميش اورارتو دؤولتىنى ايشغال انتديكن سونرا (ميلاددان قاباق ۵۹۳- نجو ايل) وان گولو اطرافيندا ارمن جانيشينلىيى ياراديلدى. معين واخت كنچديكن سونرا شرقى آنادولونون بو حيصصه سيني قديم يونانلار ائرمينيستان (و يا خود بويوك ائرمينيستان) آدلانديرماغا باشلاديلار.

ميلاددان قاباق ۵۵۰۵۴۹- نجى ايللرده ميديانين ايرانلىلار، داها دقيق دئسك، فارس ايلاتنين جانيشيني، ايه منيلر سولاله سيندن اولان ۲- نجى بويوك كير طرفيندن ايشغاليندان سونرا جنوبى قافقاز و اؤن آسيانى احاطه ائدن اهمنيلر دؤولتى ياراديلدى. اوزونون چيچكلنمه دؤورونده (ميلاددان قاباق ۶- نجى عصرين سونو) بو دؤولتين اراضيى شرقده هيند چاينا، غربده ايسه ميصير و انگى دنيزينه قده ر اوزانيردى.

ميلاددان قاباق ۳۳۱-۳۳۴- نجو ايللرده اهمنيلر ايمپئرياسى ماككدونيالى اسگندر طرفيندن اشغال ائيدلى. ارمن(ائرمينيستان) جانيشينلىيى همين ايمپريانين تركيبينه قاتيدلى. معلوم اولدوگو كيمي ميلاددان قاباق ۳۲۳- نجو ايلده ماككدونيالى اسگندرين وفاتيندان سونرا اونون ايمپئرياسى سقوطا اوغرادى. ميلاددان قاباق ۳۱۲-

آيديندير كى، اورارتو دؤولتى اولجه ايرانلىلار، سونرا ايسه سكيقلر طرفيندن دارماداغين ائيدلييى تقديرده ده آتوختون هوررى- اورارتو اهاليى يئر اوزوندن تام سيلينيب گنده بيلمزدى. بو اهالينين قتله يئتيريلمه ميش، كوله لييه آپاريلمالميش حيسسى نتيجه اعتباريله همين دؤورده بوتون ياخين و اورتا شرقده، اورتا آسيادا اؤنجه چيخاراق هئگمونلوغو اله كئچيرميش ايه منيلر (ميلاددان قاباق ۵۵۸-۳۳۰- نجو ايللر) سولاله سيندن اولان ايران حؤكمدارلارين باج و ثرنلرينه و واسساللارينا چئوريلدى. تاريخين داها سونراكى دؤنملرينده اونلار يئرلى كورد طايفالارى و ائله جه ده هر جور شرايطه اويغونلاشماغي باجاران هاى- ائرمينلر طرفيندن آسيميلىاسييايا معروض قالميشلار كى، بو دا طبعيدير.

هاى خالقى ("ائرمينلر" كيمي) ايلك دفعه ايران حؤكمدارى ۱- نجى دارا هيستاسپين همدان شهرى ياخينليغينداكى بيسوتون داغينين قايلالارى اوزه رينه اوچ ايلده حك ائتديردييى (تقريباً ميلاددان قاباق ۵۲۰- نجى ايل)كتابه لرينده خاطيرلانير. قديم فارس اولان و يازيلاردا وان گولو ياخينليغيندا ياشايان "ائرمينلر" حؤكمدار دارانين باج و ثرنلرى اعلان ائديلير. بو يازينين بابيله و عيلاما عايد حيصصه لرينده ايسه "ائرمينلر" آنلايشينا "اورارتولار" سؤزو اويغون گلير و بوندان دا او نتيجه نى چيخارماق اولار كى،

گورونور كي، همين ياشايش منطقه لرینين هنج بيرينده ائرمين ديللى اهالى ياشاماييب. ائرمين تاريخچيلرين ده اعتراف انتديي كيمي، بو ياشايش منطقه لرینين آدلاري تورك ديلينده دير. بو او دنمكدير كي، بورادا تورك ديللى اهالى- ان قديم آذربايجانلilar ياشايب.

تكذيب انديلمز فاكثير كي، آرتاش استثناسيز اولراق، معاصر هاي- ائرمينلرين اجدادلارينين باشچيسي اولماميشدير. حالبوكي، بعضي ائرمين تاريخچيلري هنج بير دليله اساسلامادان بونو بئله سايبيرلار. آرتاشين بويوك ائرمينستان اراضي سينده ايشغالچي محاربه آپاران اوردوسو انجاق شرقي آنادولونون ولايتلري هاياس و ارمندن توپلانميش عسگرلردن تشكيل اولونا بيلمزدى. بو اراضيلرده قديم زامانلاردان بالكان ياريماداسيندان كؤچموش هايالارين توره مه لري ايله ياناشي، چوخسايلي آتوخدون ائتئوسلار (هنت، هورري، اورارتو)، همچنين ميلاددان قاباق ۷-۱۲-نجي عصرلرده جنوب شرقي آروپادان گلमيش و بورادا مسكونلاشميش تورك ديللى كيمنر، سكيف، ساك طايفالاري و باشچيلاري دا ياشايبيردي.

"بويوك قافقاز"، "كيچيك قافقاز"، "بويوك اوردا" و باشقا بو كيمي تاريخي- جغرافي آدلار مؤوجوددور. بونا بنزر جغرافي آدلار بيزه قديم خاقلارين يازيلي منبعلري و خريطه لریندن معلومدور. روس تاريخچيلري يونانجادان ترجمه لر اندركن، مثلاً،

نجي الده ائرمينستان دا داخيل اولماقلا، كيچيك آسيادا حاكميت اسگندرين دسته سي ۱- نجي سئلوكه كنجدي. اونون دؤولتي سئلوكيلر آدلانديريلدي. سئلوك چاري ۳- نجو آنتيوخ (ميلاددان قاباق ۱۸۷-۲۴۲- نجي ايللر) ميلاددان قاباق ۲۰۱- نجي ايلده اوز سركرده سي آرتاشي (قديم يونانجا آرتاشس) ارمين ولايتينه باشچي تعيين ائتدي. آرتاشسين اصلي كيچيك ميدادان، يعني جنوبي آذربايجاندا ايدى. ۵- نجي عصرين ائرمين تاريخچيسي مويسني خورنئلي بو باره ده اوز اثرينده يازميشدير. ميلاددان قاباق ۱۸۹- نجو ايلده آرتاش ۳- نجو آنتيوخا قارشى عصيان قالديرير و اوزونو مستقيل حؤكمدار اعلان اندير. آرتاش سئلوك ايلتئري اولان ايئيريا، قافقاز آلبانياسي و آتروپاتئناني اله كنجيره رك، بويوك اراضي ني احاطه ائدن چوخ ملتلي اتفاق ياراتماغا نائل اولدو. لकिन ميلاددان قاباق ۱۶۰- نجي ايلده اونون اولومو ايله بو اتفاقا سون قويولدو. ضبط انديلميش ولايتلر يئنيدن سئلوك دؤولتينين تركيبنه داخيل اولدو و ميلاددان قاباق ۶۴- نجو ايلده روما امپرياسينين ايشغال انتدييي بو دؤولت سقوطا اوغراي.

اينديكي ائرمينستان اراضي سينده قايلار اوزرينده تاپيلميش اورارتو ديلينده اولان ميخي يازيلاردا بو ديارا انديلن چوخسايلي سويغونچو يوروشلره داير معلوماتلار وار. بو منبعده قيرخا قده ر تالان اولموش ياشايش منطقه سينين آدي چكيلير. بو آدلاردان

بو آز سايلي خالق، حقيقتاً ده همين اراضيلىر قديم اهاليلى اولان باشقا خالقلىرى وجدانسىزجا سيخيشديريب چىخاراراق اونلارين تورپاقلارينا يئيه لنمه يه چالشيير. بونو نه بين باهاسينا اولورسا اولسون، هر وجهله فرقلتمك آرزوسو، باشقا ملتله اوزلرينى داه يوكسك استعدادا، باجاريغا، عاغىلا ماليك خالق كيمي تقديم انتمه لرى، اوزلرينى ديگر ملتله قارشى قويماق كيمي بوتون دونيايا معلوم اولان عيبه جر هاى ملتچى خاراكتئرى ده تصديق اندير.

خاطيرلاداق كى، سوونت اتفاقى داغيلا قده ر ائرمينستان ريسپوبليكاسيني اوز وطنداشلارى رسمى اولاراق "هايكاكان سوونتاكان سوسياليستاكان هانراپنتوتيون" آدلانديرديلار. غيرى رسمى اولاراق ايسه "هاياستان" ايدى. بو ايسه بئله قناعته گلمه يه ايمكان وئيرير كى، بوگون آذربايجانين تاريخى ائنيك تورپاقلاريندا و دونيانين موختليف اولكه لرينده ياشايان بو خالق عنادلا "ائرمى"، "ائرميلر" سوزونو دوزگون سايمير و اوز آدى كيمي قبول ائتمير.

هاى خالقى هنج زامان بو رنگيوندا اهالينين چوخلوغونو تشكيل انتمه ميشدير. تكرار انديريك كى، ائرمينستان يايلاسى و بوتون شرقى آنادولونون يئرلى اهاليلى اورادا قديملردن ياشاميش هنتلر، هورريلر، اورارتولار و توركلرين اجدادلارى سايلا بيلر.

۱۸۹۷- نجى ايلده فرانسايلى ايشلر ناظيرليبينين چاپ ائتديرديى بير سنددن دئييليردى: **"موختليف طايفالارين نجه**

"بويوك قافقاز" عوضينه "اولو قافقاز" يازسايديلار، بير او قده ر ده كوبود سهوه يول وئرمزديلر، يالنيز اصلى معنادان بير قده ر اوزاقلشميش اولارديلار. "بويوك ائرمينستان" سوزو اوللر هنج بير سياسى معنا داشيميردى. بو، آنجاق قديم تاريخچيلرين ديلينده جغرافى اراضى آد ايدى. يونان ديليندن ترجمه ده "بولشاي ارمينييا" يازماق داه دوزگون اولاردى. بئله ليكله، دقيقلشديرسك- قديم يونانلار (كسنتفونت، "آنا بازيس") توشپا (وان) گولو اطرافى اراضيني، "بويوك ائرمينستان" آدلانديرديلار. اراضيني! معلومدور كى، فرات چاينين ياخينليغينداكى هنت دؤلتينين يئرلشدى اراضيلاه ائله همين يونانلار "كيچيك ائرمينستان" دئييرديلر.

طبيعيدير كى، واخت اؤتدوكجه يوخاريدا آدينى چكديبيميز اراضيلارده ياشايان ايرى طايفالاردان بيرى باشقا خالقلا طرفيندن "ائرميلر" آدلانديريلميشدى. عيني ايله آمريكا قطعه سينه كؤچن انگليسلىر، ايرلانلار، فرانسىزلار، آلمانلار، هوللانلار، ايسپانلار و ديگر خالقلا دا سونرالار بوتون دونيادا "آمريكالى" كيمي تانينديلار. ائرميلرين اوزلرينين بو آدى ائنتونيم كيمي قبول انتمه مه لرى و عنادلا "هاى" ائنتونيميندن آيريلماق ايسته مه مه لرينين اساس سببينه گلديكده ايسه، يارانميش وضعيت گؤسترير كى، هاى خالقينين بو اراضيلارده كؤكلو، قديم علاقه لرى اولماميش و نه واختسا بالكان ياريم آداسيندان كؤچره ك بو تورپاقلاردا مسكونلاشميشلار. ايندى

اثرمنی دیاسپورلارینین ملتچی لیدنرلری اثرمنی خالقینین دوچار اندیلدییی آغیر سوسیال وضعیتدن یارارلاناراق، اؤز منفعتلری نامینه ساده، زحمتکش اینسانلاری سیاسی- ملتچی داوانین اوچورومونا یوورلاماقدان چکینمیر، خالقین میلی منتالیئتینی، اونون تتمپرامنتینی و آغیر حیاتیاتی پروبلنلردن دوغان کوتله وی ناراضیلیغینی قوروجولوغا یوخ، باشقا میلترلرین حیات و طالعینین ده اؤزلرینینکی کیمی داغیدیلماسینا ایستقامت لندیریرلر.

مسکونلاشماسینین درین تدقیقی عثمانلی امپنریاسینین هنج بیر ولایتینده اثرمنی اهالیسینین اکثریت تشکیل انتمه سی فاکتینین دوغرولوغونا شوبهه یئری قویمور". همین سندده همچین فرانساین ایستانبولداکی سفیری کامبورون اؤز اولکه سی فرانسا خارجی ایشلر ناظیری قاناتویا مکتوبوندان سطرلر ده گتیریلیر. سفیر یازیر: "مستقیل اثرمنیستان حاققیندا دوشونمه یه بئله دگمز. مگر هانسیسا عاغلا گلمز شرایط نتیجه سینده آروپا اثرمنیستان یاراتماق تکلیفینی ایره لی سورسه ایدی بئله، بو یینی دؤولتین سرحدلرینی تعیین انتمه بین اؤزو ده غیری ممکن ایش اولاردی".

اثرمنیستانین اوزدن ایراق "اثرمنی مسئله سی" رنگیونال تاریخینین و "اثرمنی تئرورو" تاریخینین تدقیقاتچیسى Erix Fayql اوزونون "Un Muthe De La Terreur" اثرینده بونو بئله تصدیقله بیر: "اؤزلرینین بوتون چتین تاریخی بویو شرقی آنادولو اراضیسینده کی اثرمنی ایجمالاری هنج زامان ساتراپلیقدان و یاریم مستقیل کنیازلقدان یوخاری قالخا بیلمه میشلر".

بیز آذربایجانلیلار بو فاکتلاری کین- کودورتله حاللاندیرماق فیکریندن اوزاغیق. آخی، صحبت اؤز خالقینین بنینینی یالان و بؤختانلا، تاریخی تحریف انتمکله جفنگ ملتچیلیک ایدنیاسی ایله زهرله یه رک، اونو قونشو خالقلارلا دوشمن اندن انکسترنمیستلردن یوخ، ساده، زحمتکش اثرمنی خالقیندان گندیر.

۴- نجو عصرین اوللریندن روما ایمپراطورلاری دیوکلئتیان و بؤیوک کونستانتینین تشبوئو ایله شرقی آنادولو طایفالاریندان بیر چوخونون، او جومله دن اثرمن طایفالارینین بوت پرستلیکدن خریستیانلیغا کئچمه سی باشلادی. آرتیق بو واختا قده ر روما امپریاسینین شرقینده های - اثرمنیلر خریستیانلیغی ترجیاً قبول ائتمه یه باشلامیشدیلار، داها دوغروسو، اونلاری فعال دین تبلیغاتچیلاری خریستیانلیغا جلب ائدیردیلر کی، بونلار آراسیندا ایلک نؤوبه ده پارس منشالی قریقوری پارسئوین (معاریفچی) آدینی چکمک لازیمدیر. خریستیانلیق تئوکراتیا (یعنی کلیسه حاکمیتی) فورماسیندا، هئج شوبهه سیز، هایلار اوچون صرفه لی ایدی. چونکی اثرکن اورتا عصرلرده سیاسی و مادی ماراقلاری اساس عامیله چئویرن تئوکراتیا اثرمنیلرین کؤوره ک اؤزونه مخصوصلوغو قوروپوب ساخلاماغا و دیرچلتمه یه قادیر ایدی. تئوکراتیا ایسه آز قالا بیر باشا اوپودوغو یئرلرده بو اؤزونه مخصوصلوغو دیرچلتمک یولوندا مئلسیز قابلیت گؤستریدی.

اؤز روحانیلری ایله سیخ علاقه ده اولان های خالقی اونلارین سیماسیندا میلی اؤزونو درک و سوسیال- سیاسی دوشونجه سینین فورمالاشماسی یولوندا جدی آدیملار آتماغا باشلادی. غریبه اولسادا، بو پروسئوده کاتالیزاتور رولونو محض شرقی آنادولودا هئگمونلوق اوغروندا چارپیشان ایری قونشو دؤولترلر- روما،

IV

شرقی آنادولونون گئوسیاسی وضعیتینی بو اراضیلرده یاشایان طایفا و خاقلارین، او جومله دن های خالقینین دا طالعینی اؤزونه مخصوص شکیلده معینلشدیرمیشدی. حله ان قدیم زامانلاردان اعتباراً کیچیک آسیا و زاقافقازیادان چوخ موهم تجارت یوللاری کئچیردی. قافقازلا شرقین ایستهاک بازارلاری اوغروندا هئگمونلوغو اله کئچیرمک اوچون خصوصیله میلاددان قاباق ۱- نجی عصردن باشلایاراق، ایرانلا روما، ائله جه ده یونانیستان، سونرا ایسه بیزانس آراسیندا آراسی کسيلمه یین موحاریبه لر گئندیردی. داها سونرا، اثرامیزین ۱۵-۱۴- نجی عصرلرینده، اون ایلیکلر بویو اوزانان عثمانلی- ایران موحاریبه لری زامانی غارت و قیرغیندان قورتولماق اوچون خریستیان- هایلار کیچیک آسیانی ترک ائتمه یه مجبور اولوردولار.

بیزانس امپریاسینین یارانماسیندان سونرا شرقی آنادولودا یاشایان اوتوراق اهالینین، خصوصیله های- اثرمنیلرین وضعیتینی دا پیسلشدی. نتیجه ده هایلارین بیر حیصه سی قونشو اولکه لره ، او جومله دن تاریخی آذربایجان تورپاقلاری اولان ایندیکی اثرمنستان و قافقاز آلبانیاسی اراضیلرینه کؤچمه یی باشلادی.

قاجماقلا "مقدس تورپاق" آتاریشی خاراكتیری داشییردی. بو کۆچ فاصیله سیز اولراق بوتون سونراکی عصرلرده داوام ائتمیشدیر.

یاواش - یاواش های - ائرمی لر قولدارلیق دؤولتی اولان بیزانسین بوتون اراضیلری بویو، غربده اسمیرنا و کونستانینوپول کیمی شهرلردن توتوموش وان گؤلونون جنوب غربینده کی بارلی - بهره لی تورپاقلاری اولان کیلیکیایا قدر سپه لندیلر. ائرمی لر حاققیندا آلمان سیاحی آفرئد کورته اوزونون « آنادولو انسیکیزلری» نده سونرا لار بئله یازاجاقدی:

« بو ضرب المثل هر یئرده اوزونو دوغرولدور: بیر یونان ایکی یهودی نی آلدادیر، بیر ائرمی ایسه ایکی یونانی». های - ائرمی لرین بیزانس امپراتورلارینین ساریلاریندا یوکسک وظیفه لر توتماسی دا معلومدور. بئله لیکله، آرتیق ۱۱- نجی عصرده آنادولودا ائرمی تجارت کاپیتالی و ائرمی زاده گانلیغی نین تشکولو اوچون زمین یارانماقدا ایدی.

مونقول - تاتار قیرغینلاریندان قورتولان ائرمیلر کوتله وی شکیلده کیریم، پولشایا، اوکراینایا، روسیه یه قاجماقدا داوام ائدیلر. ۱۳۷۴- نجو ایلدن اونلار لووودا، کامئنتس- پودولسکدا مسکونلاشماغا باشلاپیلر. بو شهرلرده اونلارین سایى ایل به ایل آرتیر. ائرمی لر غرب له شرق آراسیندا تجارت واسیطه چیسى اولدوقلارینی نمایش ائدیلر.

یونانیستان، بیزانس، ایران آراسیندا گندن سونسوز موحاریبه لر نتیجه سینده یارانان فاجیعه لی مقاملار (غارتلر، ایشغالچیلارین زوراکلیقلاری) اوینایردی.

قافاز خالقلارینین تدقیقاتچیسى، تانینمیش تاریخچی و پولیسیست ول. وئلیچکو اؤتن عصرین اوللرینده ائرمیلیک باره ده جیدی بیر حقیقتی چوخ دقیق افاده ائتمیشدی. او یازیردی: "یاد دیلینی بویوک و کیچیک حؤکمدارلار قارشیسیندا آچالمانین حقارتی ایله دولو ائرمی تاریخینی سونراکی بوتون آخاری بویو ائرمی خالقى و دؤولتینین دیرچلمه سی اومیدی گوجلّه حیس اولونان بیر سیزقی کیمی کنچیر. البته، بونو خالق کوتله سی یوخ اساساً روحاتیلر، وارلانمیش تاجیرلر، زاده گاتلار، یاخود شاه و سولطانلارین کرمینی قازانان ملیکلر آرزولاییلر. چوخ دفته لایبقدیر کی، بو اومید محض روسیا اراضیلری گنیشلندیکجه، اونون ظفر بایراغی اؤن آسیایا یاخینلاشدیقجا آرتیردی".

های- ائرمی لرین نیسبتاً سیخ یاشادیقلاری وان گولو طرفیندن و ائرمیستان یایلا سیندان کوتله وی کؤچمه سی پروسئسینی ائرمیزین ۱۱- نجی عصره عاید ائتمک اولار. معلومدور کی، ۱۱- نجی عصرده کریم و روسیانین باشقا تورپاقلارینا بوندان خیلی ساید ائرمی اهالیسی کؤچموشدور. بئله کؤچلر جان قورتارماق اوچون

V

« اثرمنی مسئله سی» آدلی سیاسی تئرمین بوتون دونیانین شرق شناس تاریخی لرینه و پولیتولوگلارینا یاخشی معلومدور. اونون اساس ماهیتی بو گون معین قدر اونودولموشدور، یادا مقصد یونلو شکیلده قصداً خاطیرلانمیر. تکجه قافقازین و زاقافقازیانین یوخ، همده کئچمیش چوخ میللت لی س. س.ری و طنداشلارینین، میلیونلارلا اینسانین سون درجه واجیب مادی و معنوی ماراقلاریندان چیخیش انده رک بو « اثرمنی مسئله سی» آدلی سوز بیرلشمه سینین آرخاسیندا نه لرین دایاندیغینا قیساجا نظر سالماق اونملی دیر.

بو تئرمینله ایفاده ائدلمیش پروبلئم بین الخالق سوییه ده ایلک دفعه ۱۸۷۸-نجی ایلده سان - ستئفانودا (استانبول یاخینلیغیندا) روسلارلا تورکلر آراسیندا، سونرا ایسه روسیه - تورکیه محاربه سینده عثمانلی امپریاسینین آغیر مغلوبیتینی یئکونلاشدیران بئرلین کنگره سینده بیسمارکین صدرلییی ایله مذاکیره اولونماغا باشلادی. ایلکین سان - ستئفانو مقابله سینین مدعالاریندان بیرینده دئییلردی: « تورکیه انرمین لر یاشایان ویلایتلرده تنزلیکله حیات شرایطینی یاخشی لاشدیرماق و یئرلی اهمیت مالیک اصلاحاتلاری حیاتا

جنوبی قافقازدا، آذربایجان تورپاقلاریندا، شیمالی قافقازدا مسکونلاشان اثرمنی لره گلدیکده ایسه اونلار ائله اولجه دن اوزلری اوچون نه حورمت، نه ده شهرت قازانا بیلیمیشدیلر. قافقاز خالقلارینین بویوک تدقیقاتچیسى و. ل. ونلیچکو ۱۹- نجو عصرین سونوندا اثرمنی لر باره ده گورون نه یازیردی: « قافقازدا سوسیال - اقتصادی مسئله لرله طایفا مسئله لری اوست - اوسته دوشور: بورژوازییا، سوستلوغو و لاقنیدلییی ایله اثرمنی پارازیتیزمین مئیدان آچمیش بیر نچه شرق دولتینین تیمتالیندان گوروندویو کیمی، یئرلی اهالی اوچون سوسیال، دولت اوچون سیاسی تهلوکه یارادان اثرمنی لردن عبارتدیر» (و. ل. ونلیچکو. قافقاز- روس ایشی و طایفالار آراسی مسئله لر. س. - پئتئربورگ، ۱۹۰۴).

ائولریندن قاجاراق کؤنوللور کورپوسونا قوشولورلار و بو، آرتیق ائپیدئمیا حالینی آلمیشدیر.

بو یاخینلاردا آلتکساندروپولداکی کومئترسییا مکتبیین یوخاری صیفینده اوخویان ۷ شاگیرد جبهه یه گئتمک اوچون درسدن قاقمیشدیر؛ اونلاردان بیرینی، ۱۵ یاشلی اوغلانی قاییتماغا مجبور ائتمیشلر.

سوی قیریم ایدی. بونو ایندی کیم یادا سالیر، بونا گؤره کیم کدرله نیر؟ بیر میلیونلار آرتیق قاققین تورک عثمانلی امپریاسینین بوتون ویلايتلرینه، او جمله دن تورکلرین، کوردلرین و ائرمی لرین ده یاشادیغی ویلايتلره سره لندی. بو ایکی عامل - دینج بالکان تورکلرین سوی قیریمی و ساغ قالمق اوچون اورادان قاقماغا مجبور اولموش تورک اهالیسی نین فاجعه سی ۳۶ ایل سونرا، ۱۹۱۴-۱۹۱۵- نجی ایللرده بیرینجی دونیا محاریبه سی زامانی شرقی آنادولودا باش وئرمیش حادثه لرین کؤکونده دوران اساس عامل لردن ایدی. او واخت - ۱۹۱۴-نجو ایلین اکتیابریندا روس اوردوسو اؤز ترکیبینه اولان ۱۵۰ مین لیک نیظامی ائرمی قوشونون و شرقی آنادولونون بوتون ائرمی اهالیسین فعال یاردیمی ایله روس- تورک جبهه سینده اوغورلو هوجوم عملیاتلاری کنچیره بیلدی.

کنچیرمک عهده لییینی گؤتورور و ائرمی لرین تهلوکه سیزلییینی کورد و چرکلردن قورویاجاغنا ضمانت وئریر.

ائرمی لر ایلك دفعه بین الخالق سندده بئله خاطیرلانیرلار. نجه دئیرلر، چتینی ایشه باشلاماقدیر. حساب ائتمک اولارکی، تورکیه لی ائرمی لرین روسیه یه دوغرو سونراکی استقامت لنمه سینین اساسلاری محض همین آندان اعتباراً معین لشمیشدیر. خاطیرلاداق کی، تورکیه نین ۱۸۷۷-۱۸۷۸-نجی ایللرده هم بالکان جبهه سینده، همده تورکیه کوردستانینداکی مغلوبیتی ۱۹-نجو عصرین ۷۰-نجی ایللرینده بالکان بحرانی نین کولمیناسیاسی ایدی. یارادیلان بولقار چارلیغی اراضیسینده بیر نجه گون ارضینده یاریم میلیون قدر دینج تورک اهالی کوتله وی قیرغینا معروض قالدی. بو، اصل

ائرمی کونوللوری!

تورکیه ایله محاریبه ائرمی لر اوچون مقدس محاریبه دیر، بیر نوع یئنی صلیب یوروشودور. ائرمی لر آراسیندا روح یوکسک لییی او درجه ده دیرکی، ائله بیر گون اولمور قارس، آلتکساندروپول و ایروان کوچه لرینده اوزون عصرلر بویو خریستیانلارین دشمن لرینه و ظولمکارلارینا قارشى نطق لر سؤیله نیلن نمایشلر کنچیریلمه سین؛ بیر چوخ طلبه اوغلان و قیزلار اؤز آتا

« ميللى اوزونو دركيني اويانماسى»، حتى داواكار ميللت چيلىك
تبليغاتى آپاريليردى».

عثمانلى ھاى ائرمينى لر ينين ميللت كيمي كونسوليداسياسيندا
يالنيز ساده جه آز سايلي اولمالارى دنيل، آزيقدا قالمالارى جيددى
مانعه ايدى- توركلره و كوردلره نسبتده اونلارين سايبى آلتى دا بيرى
تشكيل انديردى. همده ۱۹- نجو عصرين سونوندا توركيه نين شرق
ويلايتلرينده، او جمله دن شرقى آنادولودا ۸۵۰ مينه ياخين ھاى
ائرمينى، ۳ ميليون كورد و بويوك اكثريتى نى بالكان لاردان گلמים
قاچقينلار تشكيل ائدن ۲ ميليونا قدر تورك ياشايردى. بو رقم لر
۱۹۱۴- نجو ايلده قافاز جبهه سينده حربى عملياتلار كنچيرمه يه
حاضيرلاشان روس اوردوسو باش قرارگاهينين ايلنده اولان رسمى
معلوماتلاردا گؤستريلىرىدى. همين رقم لرى او زامانكى تورك -
ائرمينى مناسبت لر ينى اؤيره نن چوخ سايلي تاريخچى و تدقيقاتچيلار،
- ژ. مائويل، ل. ژاننت، س. شوو، س. ماككارتى، ك. ماككارتى و
باشقالارى دا اؤزاراشديرمالاريندا تصديق انديرلر.

بورادا خاطيرلاداق كى، ۱۸۷۷- ۱۸۷۸- نجى ايللرين
روس- تورك محاربه سينده شرقى آنادولودا دؤيوشن روس حربى
حيصه لر ينه ميلليتجه ائرمينى اولان ژنرال لوريس مليك اوف
كوماندارلىق انديردى. روسلارين اشغال ائتديى توركيه اراضيلرينده
- ارزرومدا، قارسدا، اردهاندا، بايازيتده، بازارجيقدا، سوغانلى دا

معلوم اولدوغو كيمي، ۱۸۷۸-نجى ايلده بئرلين كنگره سى
سان- ستئفانو روس - تورك مقاويله سينين يوخارىدا آدى چكىلن
۱۶- نجى ماده سيني لغو ائتدى، چونكى كونقرئس اشتراكچى سى
اولان بويوك دؤلت لر بيان ائتديلر كى، آنادولونون هنج بير حيصه
سينده ائرمينى اھاليسى چوخلوق تشكيل ائتمه ديييندن ائرمينى خالقى
نين مختاريتى حاققيندا صحبت بئله گنده بيلمز. توركيه ائرمينى لر ينين
كنچميش پاتريارخى خريميانين باشچى ليق ائتديى نماينده هئيتى
وطنه، دئمك اولاركى، الى بوش قايتدى.

بوتون بو مسئله لر عثمانلى امپرياسينين ائرمينى تبعه لرى
آراسيندا سئپاراتچى ليق پروسئسلرينى سرعتلنديردى. ائرمينى ميللتچى
كوميته لر ينين، مركزلرينين و اونلارين ليدئرلرينين عثمانلى
امپرياسيندا ائرمينى مختاريتى اوغروندا فعال مبارزه سى محض بو
واختدان اعتباراً باشلاندى.

۱۸۷۷-۱۸۷۸-نجى ايللرده روس- تورك محاربه سينين
مشهور اشتراكچى سى ژنرال فئلمارشال اى. و. قوركونون نوه سى
و. قوركو كريازين ۱۹۲۶-نجى ايلده اوزونون « ائرمينى مسئله سى»
مقاله سينده يازيردى: «سئپاراتچيلىق حرکاتى مسكووا و تيفليسيده
ضيايلار طرفيندن خصوصى ايله دستكلنمه يه باشلادى. ۷۰- نجى
ايللرده « ائرمينى ليبراليزمينين» مركزينه چئوريلميش بو شهرلرده
مطبوع سؤزله و شيفاهى صورتده روسيه و توركيه ائرمينى لر ينين

عصیان)، ۱۹۱۵- نجی ایلین یازیندا اثرمنی قولدور دسته لرینین وانین بوتون مسلمان اهالیسینی کوتله وی قتلہ ینتیرمه سی کیمی فاجعه نین ایلکین سوراقلاری و قانونا اویغون سبب لری ایدی.

اٹله جه ده خاطرلاداق کی، تنزلیکله ۱۸۷۷- ۱۸۷۸ -

نجی ایللرین روس - تورک محاریبه سینین قورتارماسیندان سونرا روس اوردوسونون مومکون هجوملارینین قارشیسینی آلماق اوچون سولطان ایکینجی عبدالحمیدین امری ایلہ شرقی آنادولودا یالنیز مسلمانلاردان عبارت « حمیدیه » نیظامی سیراوی کورپوسو یارادیلدی. «قانا - قان»، محاریبه نین بو قاجیلماز قانونو بوتون گوجو ایلہ ایشه دوشموشدو. قدیم تورک - کورد اهالیسی ایلہ عثمانلی امپریاسینین شرق ویلايتلرینده یاشایان اثرمنی اهالیسی آراسیندا اونسوزدا پیس اولان مناسیبت لر بیرینجی دونیا محاریبه سی عرفه سینده سون درجه کسکین لشمیشدی.

روسیه نین ارزرومداکی باش کونسولو ژنرال و. ف.

مایئوسکی (۱۸۹۳-۱۹۰۳) ۱۹۰۴- نجو ایلده ن. ن. شاوروفون «زاقافزاییادا روس ایشینه یننی تهلوکه» آدی آلتیندا نشر انتدیردی. تویلوداکی قئیدلرینده بئله یازیردی: «اثرمنی باتدالاری، عادتاً، تالانلار و قیرغینلار توره دیب آرادان چیخیردیلار. اونلار گئری چکیلرکن اللرینده کی سیلاحلا اوزلرینی قورووردولار، آنجاق سیلاح سیز اثرمنی کوتله لری بو سیلاحلی قارداشلارینین

اثرمنی اهالیسی « قارداش» روسیه اوردوسونو چوخ بؤیوک حرارتله قارشیلاییردی. بو کامپانییادا اثرمنی عسگرلرینین عثمانلی اوردوسوندان کوتله وی فراری لیک حاللاری باش آلیب گئدیردی. اونلار حربی آندی پوزاراق روسلار طرفه کئچیر، تورکلر یاشایان منطقه لری ویران قویوردولار. بئله لیکله، محاریبه باشلانان زامان استانبولداکی اثرمنی پاتریارخی ایکی نئرسس و ارطانتیانین وئردییی سؤزون عکسینه اولاراق، اثرمنی تبعه لر اؤز وطنلرینه- عثمانلی امپریاسینا خیانت انتدیلر. همچین اونودا خاطرلاداق کی، سان- استئفانو پرتلئمینار (ایلکین) صلح مقاوله سینین باغلانماسی عرفه سینده اثرمنی روحانیلرینین نماینده لری عثمانلی حکومتیندن گیزلی اديرنه ده روسلارلا علاقه یه گیره رک، شرقی آنادولودا اثرمنی اهالیسینین ستاتوسو حاققیندا سئپارات دانیشیقلار آپاردیلار. عثمانلی امپریاسینین تورک اهالیسی بونو اولومجول یارالانمیش آدمین کوره یینه ساپلانمیش بیچاق ضربه سی، « اولوم- اولوم» مقامیندا اولکه یه قارشى آچیق آشکار توره دیلمیش خیانت کار ساتقین لیق کیمی قیمت لندیردی.

یوخاریدا سادالانان مسئله لر و بونلارین آردینجا باش

وئرن حادیثه لر (داواکار میللتچی «آرمئناکان» ، «قنچاک»، « داشناکسوتون» پارتیالارینین میللتچی لیدرلرینین سونراکی حرکتلری و ۱۸۹۶- نجی ایلین اییولوندا اثرمنی لرین واندال قالدیردیگی

VI

۱۹۱۴ - نجو ایلین پاییزیندان باشلایاراق شرقی آنادولودا،

قافقاز جبیه سینده حادثیه لر نجه جریان ائیدیدی؟

آلمان شرق شناس - تاریخچی سی ائریخ فایقل اوزونون

«سوی قیریمی حاققیندا میف» کیتابیندا یازیر: «ارمنی فاناتیک لری

ارمنی مستقل لیبی باره ده آسورد، اوتوپیک و تامامیله عیبیه جر

آمبیسسیالاری اوز اجماعلارینین شعورونا ینریمه یه چالیشیردیالر.

تکجه بیر سببه - عثمانلی امپریاسینین هنج بیر ینرینده اثرمنیلر

هنج زامان چوخلوق تشکیل ائتمه دیکلرینه گوره بو آمبیسسیالارین

حیاتا کنجه یه جه یی شوبهه سیزدیر. انکسترنمیستلر گنتدیکجه

قودوزلاشیردیالر، اونلار اوز مقصدلری نامینه هم مسلمان، همده

ارمنی اهالیسینی فرقینه وارمادان تئوراً معروض قویوردولار.

بیرینجی دونیا محاریبه سی باشلاناندان سونرا ایسه اونلار آچیق -

آشکار وطن داش محاریبه سی تورتدیلر».

ارمنی میلی نماینده هیئت

۳۰ نوایبر ۱۹۱۸ - نجی ایل

ک ۳۱۱

«قهرمانلیغین» سونراکی حاق - حسابینی اوز قانلاری و مال -

مولک لری ایله اوده مه لی اولوردولار... گیزلی اثرمنی

تشکیلاتلارینین فعالیتی گله جکده هنج زامان و هنج نه ایله عوضی

اوده نیلمه یه جک کلی میقداردا اثرمنی قانی، گوز یاشی و رفاهی

باهاسینا باشا گلیمیشدیر. و هله گله جکده ده بو « وطن پرور»

تشکیلاتلارین اثرمنی خالقینا داها نه قدر زیان ووراجغینی هنج کیم

معین لشدیره بیلمز».

سينين آزاد انديلمه سینه نائل اولدولار. بير چوخ خالق لار آراسيندا
تکجه اونلار اؤز سارسيلمازليقلارينى قورويا بيلديلر.

خارجى ايشلر ناظيرى،

ذاتى عاليلىرى،

جناب س. پيشونا

پارىس

جناب ناظير، بير داهامنيم

بؤيوك احتراملاريمي قبول ائدين.

پرنزىدنت پوقوس نوبار

آمريكا تاريخچى لرى س.ج.شوو و ائ.ك.شونون

۱۹۷۹- نجو ايلده لندن ده نشر اولونموش « عثمانلى امپرياسينين

تاريخى» كيتابيندان اؤيره نيريک: « روسيه نين هجوما باشلايان

قافقاز اوردوسو چوخ بؤيوك سايدا ائرمينى كؤنوللو لريني اؤز

جناب ناظير،

ائرمينى ميللى نماينده هيئتي آديندان ذاتى عالي لرينيزه تقديم

ائتمك شرفينه نائل اولدوغوم بو بيان نامه ده، هر شئيدن اول، سيزين

اؤزونوزونده اعتراف انتديبينيز كيمي، ائرمينى لرین محاربييه نين لاپ

باشلانغيچيندان دئفاكتو دؤيوشن طرف اولدوغونو خاطيرلاتماق ايسته

بيرم. اونلار اؤز متفيق لرى ايله بيرليکده بوتون جبهه لرده چييين –

چييينه ووروشاراق، بؤيوك قاتلار باهاسينا آتانتا ايشينه يئيلمز

صداقت نمايش انتديرييلر.

- فرانسه ده ائرمينى كؤنوللولرى محاربييه نين باشلانديغى

ايلک گونلردن خارجى لنگيونا جلب انديلميش و فرانسه جبهه سينده

شهرت قازانميشلار؛

- فلسطين و سوريه ده ميللى نماينده ليک طرفيندن

بيغيلميش كؤنولو ائرمينى دسته لرى فرانسه كونتينگنتينين ياريدان

چوخونو تشكيل ائتميش، فرانسه کوماندارلارى و اوزلرى طرفيندن

رسماً بيلديريلدییى كيمي، ژنرال آللنبنی نين غلبه سينده بؤيوك رول

اويناميشلار؛

- قافقازدا روسيه امپرياسى اوردوسو تركييبينده اولان ۱۵۰

مين ائرمينى دن تخمیناً ۴۰ ميندن آرتيق كؤنولو آندرونیک و

ناظاربنكوفون باشچى ليغى ايله ائرمينى ويلايت لرینين بير حيصه

۱۹۱۵-نجی ایل آپرئیل ۲۴- ده عثمانلی امپریاسینین داخلی ایشلر ناظیری طلت پاشا استانبولا آشاغیداکي سؤزلرله باشلانان تئلگرام گؤندردی: « محاریبه دؤرونده زئیتوندا، بیتلیس ده، سیواسدا و واندایا یاخینلاردا باش وئرمیش عسیانلار بیر دایا تصدیق انتدی کی، انرمنی کومیتة لری اؤزلرینین سیاسی و اینقلابی تشکیلاتلاری ایله حسابلاشمادان عثمانلی امپریاسی داخیلینده مستقیل ایداره چیلییه نائل اولماق ایسته بیرلر. محاریبه نین باشلانماسیندان درحال سونرا روسیه ده انرمنی لرین سفربرلییه آلینماسی قرار- بو ضعیف آندا انرمنی لرین عثمانلی امپریاسینا قارشى عسیانلارا تحریک اولونماسی اوچون وئرلمیش قرار اولکه میزین موجودلوغونا و گله جه یینه تهلوکه یارادان خیانتدن باشقا هئج نه دنیلل».

عثمانلی امپریاسیندا نتیجه اعتباری ایله ایکي میلیون یاریم کوردون و تورکون هلاک اولماسینا گتیریپ چیخارمیش وطنداش محاریبه سینی کیمین باشلادیغینی بیر معنالی شکیلده ثبوت ائدن دایا بیر مهم سند فرانسه نین خارجی ایشلر ناظیرلییینین آرخیویندن چیخیر. ۱۹۱۹-نجو ایلین یانوار آییندا کئچیریلن پاریس صلح کونفرانسیندا انرمنی نماینده هیئت نین باشچی سی پوقوس نوبار فرانسه نین خارجی ایشلر ناظیری استئفان پیشونا مراجعتله یازیردی: « جناب ناظیر! انرمنی میلی نماینده هیئت آدیندان ذاتی

سیرالارینا قاتیر. اونلار مایین ۱۴- ده وانا چاتدیلار، سونراکی ایکي گون عرضینده یئرلی مسلمان اهاالیسینی کوتله وی صورتده قیردیلار. واندایا روسلارین حیمایه سینه سیغینمیش انرمنی دولتی یارادیلدی. انرمنی لر بوتون اراضینی مسلمان اهاالی سیندن تمیزله یندن سونرا شهری روس اوردوسونون اوزونه آچدیلار. ۱۸ مای ۱۹۱۵- نجی ایله روس چاری ایکینجی نیکولای صداقته گؤره وانین انرمنی اهاالیسینه تشکر اعلان انتدی. آرام مانوکیان روسیه نین واندایا قوبرناتورو تعیین اولوندو».

تاریخچی لر بو کیتابین باشقا بیر صحیفه سینده یازیرلار: « اؤزلرینین مختار انرمنی ویلایتینی یاراتماق اوچون انرمنی اینقلابچیلارینین انرمنی آزیغینی مسلمانلاری قیرماق واسیطه سی ایله چوخلوغا چنویرمکدن باشقا یولو قالمیردی. اونلار بو ایش اوچون اللرینه دوشن هر فرصتدن، اوزو ده روسلارین کؤمه یی ایله یارارلانیردیلار. روسلارین ارزرومو آلماسیندان سونرا بوتون محاریبه تاریخینده دینج اهاالینین ان دهشتلی اصوللارلا قیریلماسی و تحقیر اولونماسی باش وئردی: بیر میلیوندان آرتیق مسلمان کندیسی یاشاییش یئرینی ترک اندیب قاچماغا مجبور اولدو. ارزینجانا دوغرو گئری چکیلن عثمانلی اوردوسو ایله بیرلیکده قاچماغا جهد اندن مین لرله مسلمان انرمنی لر طرفیندن وحشیجه سینه تیکه - تیکه دوغراندی».

قورتولماق اوچون روسیه زاقافقازیاسینا، گورجو تورپاقلارینا اوز توتوردو. اونلار باکییا و دربنده، سوخومییه، سوچییه، توآپسئییه، آرماییره، ایندیکی کراسنودار، ستاوروپولا، روستوو- دونا قدر گندیب چیخدیلار.

یوخاریدا آدی چکیلن پوقوس نوبار فرانسه حکومتینه وئردییی رسمی معلوماتدا دئپورتاسییا اولونموش عمومی اثرمنی لرین سایینی ۶۰۰-۷۰۰ مین نفر گؤستره رک، ۱۹۱۴-۱۹۱۸-نجی ایللرده تورکیه دن قافقازا ۲۵۰ مین، ایرانا ۴۰ مین، سوریه و فلسطینه ۸۰ مین، موصل و باغدادا ۲۰ مین اثرمنی نین کؤچدویونو بیلدیریر و علاوه اندیردی: «او کی، قالدی هله اغتشاش لار زامانی قاجیب داغیلیشمیش، دئپورتاسییا اولونموش اهالی نین قالان حیصه سینه، اونلار حاققیندا الیمیزده هنج بیر معلومات یوخدور».

گؤروندویو کیمی، آز قالا یوز ایل اول آنادولوداکی وطنداش محاریبه سینده «هلاک اولموش» اثرمنی لر حاققیندا بوگونکو معلوماتلار میللتچی اثرمنی لیدرلرینین قافاسیندا و فانتازیاسیندا چوخ ساده اصوللا عرصه یه گلیر. انله همین اثریخ فایقل استحضاء ایله قنید اندیر: «من او نتیجه یه گلدیم کی، اثرمنی لره قارشی توره دیلمیش زوراکیلیق فاکتارلارینین اساسلاندیریلماسی صیرف شرطی دیر، آنجاق بو باره ده شایعه لر منبع تورکیه دن اوزاقلادیقجا دوز متناسب لیکله آرتیر».

عالی لرینیزه تقدیم انتمک شرفینه نائل اولدوغوم بو بیان نامه ده، هر شئیدن اول، سیزین اؤزونوزونده اعتراف انتدییینیز کیمی، اثرمنی لرین محاریبه نین لاپ باشلانغیجیندان دئیوشن طرف اولدوغونو خاطرلایتماق ایسته بیرم. اونلار بوتون جبهه لرده متفیق لرین سیرالاریندا ووروشوب بویوک قوربانلار وئره رک، آنتانتاتین ایشینه یینیلمز صداقت نمایش انتدیرمیشلر» و سایر و الی آخر.

اثریخ فایقل اثرمنی - عثمانلی وطنداش محاریبه سینین نتیجه لرینه اؤزونون «سوی قیریمی حاققیندا میف» کیتابیندا بئله قیمت وئیریر: «بو، تاریخین فاکتی دیر! سایسیز - حساب سیز گوناھسیز قوربانلارین، او جمله دن همین محاریبه ده هلاک اولموش قادینلارین، اوشاقلارین، قوجالارین قانی عثمانلی لارین یوخ، یالنیز و یالنیز اؤز هموطنلرینی اولجه دن اودوزولموش بو دئیوشه ایته له ین اثرمنی میللتی رهبرلرینین بویوندا دیر».

تکذیب اندیلمز فاکت دیرکی، حربی عملیات بؤلگه لریندن اثرمنی اهالیسی نین دئپورتاسییا اولونماسی حاققیندا فیکیر عثمانلی حکومتینده اثرمنی لرین تورکلره قارشی وندا توره تدیکلری کوتله وی قتل لردن سونرا یاراندی. دئپورتاسییا مجبوری آکت ایدی.

همچنین، ۱۹۱۴-۱۹۲۰-نجی ایللرده آنادولودا گندن حربی عملیاتلار انله استقامتده آپاریلیردی کی، مینرله اثرمنی عایله سی امپریانین جنوب ویلایتلرینه دئپورتاسییا اولونماق تهلوکه سیندن

۱۹۱۵- نجی ایلین یازیندا اثرمنی یاراقلی لارینین» وان اثرمنی رئیسپولیکاسی» اعلان ائتمه سیندن سونرا باش وئردی.

آرتیق اثرمنی لرین سیلاحلی قیاملاری، تورک و کوردلرین بو قیاملارا قارشى جواب عملیاتلاری بیر طرفینده کورد و تورکلرین، دیگر طرفینده ایسه اثرمنی لرین دایانديغی قارشیلیقلى نیفرت و عدالت اوچورومونو یاراتمیشدی. حربی عملیاتلار نتیجه سینده اثرمنی لرین آنادولودان جنوبا کؤچورولمه سی قاجیلماز ایدی و ائله اولدوکی، بو کؤچلر اثرمنی لرین خیانتیندن، تورک و کوردلره قارشى سون درجه قدارلیغیندان حیددتلنمیش اهالی یاشایان رایونلاردان کئچدی.

اثرمنی لرین آنادولوداکی دؤیوش دسته لرینه خاريجدن رهبرلیک ائدن میللتچی رهبرلر فاکتیکى اولاراق تورکیه ده کی اؤز اثرمنی لرینی - سیراوی وطنداشلاری دا، امتیازلی طبقه لردن اولان مامورلاری دا، تاجیرلریده، ضیالیلاریدا ساتدیلا. اونلار اولجه هله ۱۸۸۲-۱۸۹۵- نجی ایللرده عثمانلی امپریاسیندا و زاقافقازیادا اثرمنی مستقل لیبنه عاید سرسم تبلیغاتلا زواللی اینسانلارین شعورونو زهرله دیلر، سونرا ایسه ماهیت اعتباری ایله اونلاری اؤزلرینین موردار میللتچی انگویزمینه، میلی تکبرونه و لووغالیغینا، آوانتوریزمینه، رئاللیقدان اوزاق ادعالارینا قوربان وئردیلر. آخی، کیمدیر بو تنبل لشمیش عثمانلیلار؟ بیز اثرمنی لره ایسه اروپا، روسیه

بو گون اروپا و یئنی دونیا دولت لرینین پارلامنت لرینده سو بولانديرماقلا، ۱۹۱۵- نجی ایلده تورکلرین اثرمنی لره قارشى سوی قیریمی حاققیندا کوتله وی اینفورماسییا واسیطه لری ایله دونیایا جار چکمله (آی هارای!) « آرمناکان»، « قنچاق» و « داشناکسوتون» فونکسیونئرلرینین معنوی خلف لری ایندیکی « فعال» اثرمنی لیدئرلری داها بیر مقصد گوددولر. مقصد حقیقتین سسینی بوغماقدیر. بو حقیقت ایسه اوندان عبارت دیرکی، اوزاق ایللرده محض اثرمنی لرین باشچیلاری، میللتچی لیدئرلری اثرمنی خالقینین بدبختلیکلرینده گوناھکار دیرلار، محض اونلار- «آرمناکان»، « قنچاق» و « داشناکسوتون» تشکیلات لاریندان اولان انکسترنمیستلر شرقی آنادولودا ۱۹۱۵- نجی ایلده مینرله هموطنلرینی قیلینج - گوته قاباغینا وئردیلر، دیدرگینلییه، آجلیغا، خسته لیکلره (قارین یاتالاغی، قانلی اسهال، وبا) و باشقا عذابلارا دچار انتدیلر. بو، ۱۹۱۵- نجی ایلین یاییندا و پاییزیندا، حربی عملیاتلار کئچیریلن بؤلگه لردن اثرمنی لرین کوتله وی شکیلده ایمپریانین جنوبونا کؤچورولمه سی زامانی اؤز تورکیه وطنینه خیانتیندن سونرا، عثمانلی اوردوسونون آرخا جبهه سینده، آنادولونون زیتون، بیتلیس، سیواس، وان و باشقا شهرلرینده اثرمنی لرین قالدیردیغی عصیان و قیاملار زامانی تورک اهاالیسینین آز قالا سونونجو نفره قدر محو اندیلمه سیندن،

سون ایللر میللتچی اثرمنی تبلیغاتینین داها دا فعاللاشماسینین و آزقالا بیر عصرلیک تاریخی اولان حادثه لرین آل وئر اویبکتینه چئوریلیمه سینین چوخ واجیب، عینی زاماندا دونیا اجتماعیتیندن گیزله دیلن بیر آسپکتی ده موجود دور. بو، بیزنسیدیر، داها دوغروسو، مینلرله بولاغین گوزوندن قاینایا- قاینایا عملی - باشلی جای یاراداراق اثرمنی ایشی اوغروندا «وورشانلارین» شخصی حسابلارینا آخان پولدور. فرض اندک کی، ۱۹۱۵- نجی ایله عثمانلی ایمپریاسیندا اثرمنی « سوی قیریمی» نی اثرمنی تشکیلاتلارینین پولو گوجونه و اروپا پارلامنت لرینده کی حیاسیز اثرمنی لوببیچی لرینین تضییقی آلتیندا داها اون - اون بنش دولت تانیدی. بیر داها تکرار اندک کی، ۱۹۱۴- نجو ایله بیرینجی دونیا محاریبه سینین باشلانماسی ایله چوخ ساییلی اثرمنی یاراقلی دسته سی، دؤیوش تعلیمی کئچمیش اوزدن ایراق « عصیانچی و کؤنوللو» دسته لر تورک قوشونلارینین آرخا جبهه سینده وورشوردولار. ترکیبینه عثمانلی اوردوسوندان فراری لیک ائتمیش مینلرله سیلاحلی اثرمنی داخل اولان حیصه لر، ائله جه ده قافقاز جبهه سینده روس اوردوسونون ترکیبینه داخل اولان ۱۵۰ مین لیک نیظامی اثرمنی قوشونو ۳ آیدا ارزروما دک ایره لی لشمیشدی. بو سیلاحلی اثرمنی لر گله جک « بؤیوک اثرمنستان» اراضی توتماق اوچون شرقی آنادولونون تورک اهالیسی نی قدارجاسینا قیریردی. سونگودن

کؤمک انده جک، روس چاری آرخامیزدا دایاناجاق. داشناک کمیته چیلری اینگلیستاندا، فرانسه ده، روسیه ده تیفلیسده اوتورا- اوتورا خسته تخیل محصولو کیمی یاراتدیقلاری خیالی « بؤیوک اثرمنستان» دا حاکمیته جان آتیردیلار. اونلارین فیکرینجه، بنش جبهه ده وورشان « اولومجول خسته» نین - عثمانلی ایمپریاسینین جانینی تاپیشیرماسی گونو اوزاق دئییل دی.

اثرمنی اهالیسی نین رفاهی یئنه ده آزاد (نورمال حیاتدان، رفاهدان) اثرمنستان رئیسولیکاسینین تجاوزکار میللتچی لیدرلرینین آمبیسسیالارینا قوربان وئریلمیشدیر. ایندی قاراباغ اثرمنی لری - قادینلار، اوشاقلار، قوجالار « بؤیوک اثرمنستان » حاققیندا خیال پرستلر طرفیندن جیزیلان جنایتکار ائکسترئمیسیت پلانلارین گیروونا چئوریلیمیشلر. اونلار قوربانلاردیر. عینی ایله دونه نه قدر باکینی، گنجه نی، سومقاییتی، شمکیری، آغدامی، خانلاری، شرورو، قبه له نی، ایسماییلینی، شکینی، شاماخی، یئولاخی، برده نی، کوردمیری، آذربایجانین دیگر شهر و رایونلارینی حاقلی اولاراق وطن سایان (چوخلاری ایندی ده ساییر) یوزمینلرله آذربایجان اثرمنی سی ده قورباندیر. اونلار آذربایجاندا بو یاخینلار دک یاشاییردیلار، چوخ ساییلی دیاسپورلاری واردی، نه قدر کی، اونلارین آذربایجانلیلارلا آراسینی وورمامیشدیلار، ایکی خالق قان دوشمنینه چئوریلیمه میشدی(؟)، رفاه ایچینده عؤمور سوروردولر.

«قدار تورکلر»ی جزالانديرماغین دنیزدن - دنیزه و وورونئره قدر «بؤیوک اثرمنستان» یارادیلماسینین مومکونلویو باره ده غیر رئال ایدئیانى بوتون دونیايا سپه لنمیش سیراوی اثرمنى لر تلقین انده رک، اونلاری «مقدس انتقام»ا سسله یه- سسله یه ، اوره کلرینده کی «نوستالژی» حیس لرینی ترپه ده - ترپه ده اثرمنى میللتچی لیدئرلری آلین تری ایله قازانیلمیش اثرمنى پوللارینی «اثرمنى ایشی اوغروندا مبارزه لرین» جیبینه دولدورماق اوچون اوزونه مخصوص خورتوم رولونو اوینایان اثرمنى مرکزلی، کوميته لری، اوجاقلاری، جمعیت لری و آسوسسبالاری واسیطه سی ایله اوز انتتیک قارداشلارینین جیبینی اوتانیب چکیمه دن هئی سیلیب سوپورورلر.

سؤیله دیکلریمیزین تصدیقی اوچون «اثرمنى مسئله سی» نی کیفایت قدر آراشدیرمیش اؤتن عصرین مشهور انتتوگرافی، پولیتولوگو و ایجتماعی خادیمی ای. ک. کانادیئوین فیکرینه استناد ائدک. او اوزونون ۱۹۰۲- نجی ایلده پئتئربورگدا چاپ ائتدیردی «زاقاقازییا حیاتینا دایر اوچئرکلر» کیتابیندا بئله یازیردی: «بعضی استثنالاراولماقلا، اثرمنى تشکیلاتلاری اوزلری اوز پروگراملارینین یارارسیزلیغینی هامیدان یاخشی باشا دوشور و بو ایشین اوغورونا اینامیرلار، آنجاق بو یونده اونا گۆره چالیشیرلار کی، بو فعالیت دن چۆرک قازانیرلار. اونلار لندن اثرمنى کوميته سیندن معاونت

کنچیریلن، اولدورولن تورک و کورد اهالیسینین - آرخا جبهه ده مدافعه سیز قالاراق قتله یئتیریلیمیش قادینلارین، اوشاقلارین، قوجالارین عمومی سایى ایکی میلیون یاریمی کنچیردی.

توتاق کی، گونلرین بیر گونو همین ایللرده اولموش اثرمنى لرین واریتلری طرفیندن معاصیر تورکیه یه میلیاردلارلا دولارلیق دیه ری اولان تضمینات ادعاسی ایره لی سورولدو. البته، آبسورددور، آما فرض ائدک کی، بئله ده اولای بیلر. آیدین دیرکی، اتهام ائدیلن طرف کیمی بو پروسئسه جلب ائدیلمیش تورکیه چوخ بؤیوک چتین لیکلر باهاسینا یئنی دن ثبوت ائتمه یه مجبور اولاجاق کی، ۱۹۱۴-۱۹۲۰- نجی ایللرده عثمانلی ایمپریاسینین تورکلری هموطنلری اثرمنى لرین خیانت کارلیغی اوزوندن داها چوخ زیان چکمیشلر. اثرمنى لرین «سوی قیریمی» میفی نی افشاء ائتمک اوچون فاکتتلار و دوغرو سندلر کیفایت قدردیر. اثرمنى لیدئرلری بونو گۆزل بیلیرلر. آنجاق اوزدن ایراق «اثرمنى - تورک مسئله سی» اطرافیندا ایسته نیلن سس- کوی، ایسته نیلن چک - چئویر اونلارین بیزنسی اوچون صرفه لیدیر. تورکلرین آرگومنتت لرینی دفع ائدیپ، اوزلرینین ساختا عکس - آرگومنتت لرینی اویدورماقلا اونلار سوپو داها چوخ بولانديرماق و اورادان، یعنی دیاسپورلار و اثرمنى جمعیتلرینده آدادیلیمیش هموطنلرینین حسابینا میلیونلار قازانماق ایمکانی الده ائدیرلر.

VII

بئله ليكله، « عذاب كئش» وطنه يارديما، بئله جه ده « بؤيوك ائرمينستان» ياراتماق كيى « مقدس ايشه» اؤز حلال پوللاريني زورلا، ياخود كؤنوللو وئرن ميليونلارلا سيراوى ائرمينى ، همچنين فرانساي، انگلستان، آلمان، آمريكا بيرلشميش شتاتلارى، لاتين آمريكاسى اؤلكه لرينده كى و ديگر دؤلت لرده كى ائرمينى بانكي رلى، صنايع چيلرى و تاجيرلرى نه يى دقيق بيلمه ليديرلر؟ بوتون بو آلداديلميش ائرمينى لر آنلاماليديرلاركى، ان قاطى ائرمينى فعاللارينا دا (زحمت له قازانيلميش ائرمينى پوللاريني وئركى كيى توپلايانلار او پوللارى ساغا - سولا خرجه ينلره) گون كيى (ايكى يوز فاييز) آيديدير: ۱۹۱۵- نجى ايلده عثمانلى ايمپرياسيندا ائرمينى لره قارشى هنج بير سوي قيريم توره ديلمه ميشدير. لاکين ائرمينى لر طرفيندن ساتقين ليق، خيانت اولموشدور. « جان وئرن» توركيه نين آرخابه سينده داشناك رهبرلرينين باشلاديغى فاجعه وى وطنداش محاربه سى اولموشدور؛ بؤيوك حسابلا اونلارين خئيرينه قورتارميش، قوربان كيى قيرغينا وئردىكلرى مينلرله ائرمينى نين قانى باهاسينا باشا گلّميش محاربه باش وئرميشدير. اونلارا - ائرمينى رهبرلرينه بو دا معلومدور كى، نه توركلر ، نه ده آذربايجانلىلار اؤز تورپاقلارينين بير قارشيني دا هنج زامان ايروان

آيلار، باشليجاسى ايسه «ائرمينى حرکاتى» اوچون هده - قورخو و شانتاژ واسيطه سى ايله ساده لوح تاجيرلردن پول قوپايرلار». يوز ايل بوندان اول ده بئله ايدى، ايندى ده بو مينواللا داوام اندير.

۱۹۱۵- نجی ایلهده تورکلرین اثرمنی لره قارشی میفیک «سوی قیریمی» اوزره بین الخالق سوییه ده فعالیت گؤسترن اثرمنی میللتچی - سیاسی لیدرلرینین، اروپا پارلامنتت لرینه اونلارین لوبیچیلرینین و پوللا آلمیش کوتله وی اینفورماسییا واسیطه لرینین گئتدیگجه گوجلنه نن های - کویونون داها بیر سببی وار. اثرمنی لرین ایشغال انتدیکلری آذربایجان رایونلارینی - آغ دامی، کلبه جری، لاچینی، فضولی نی، قوبادلینی، جبرایلی، زنگیلانی و داغلیق قاراباغی ترک انده جکلری وخت دورمادان یاخینلاشیر. بیز «آذربایجان رایونلاری» یازدیق. آما داها بیر فاجعه وی دئتال دیققتی چکیر. بلی، آذربایجانین خریطه اوزه رینده بئله رایونلاری وار. لاکین او رایونلاردا نه بیر آذربایجانلی، نه ده بیر کورد یاشاییر. حتی بیر سلاویان عایله سی بئله یوخدور. بو رایونلارین یوز مین لرله اهالی سینین بیر قیسمی اثرمنی قولدور دسته لری طرفیندن قتله یئتیریلیمیش، ائولریندن قولموش، دیگر قیسمی ایسه رئسپوبلیکانین مختلیف رایونلاریندا آرتیق نئچه ایللردیرکی، چادیر دوشرگه لرینده، سرنشین، یوک واکن لاریندا، کنچمیش استراحت ائولرینده، ساناتوریا لاردا، پانسیوناتلاردا و سایر یئرلرده آجیناقلی معیشت شرایطینده یاشاماغا مجبور اندیلیمیشدیر. بو اینسانلار آرتیق نئچه ایللردیر کی، هر جور ایش - گوجدن، یاشاییش وسایطیندن، طبی خدمتدن محروم دورلار، دولت معاونتی ایله بیر تهر دولانیرلار.

داشناکلارینا وئرمه یه جکلر. بو، بیرمعنالیدیر. آنجاق نه قدر کی، غربده، روسیه ده یاشایان امکچی اثرمنیلر مغمونجاسینا اؤزلرینی بئله سویقونچولوغا معروض قویاجاقلار، سیاست فیریلداقچیلاری اونلارین میللی- وطن پرورلیک حیس لری اوزه رینده پارازیتلییی داوام انتدیره جک، گویا نه واختسا یارانا بیله جک « بؤیوک اثرمنستان» خولیاسی ایله دایم اونلارین شعورونو زهرله یه جک، یعنی اؤز فیریلداقچی بیزنسلرینی داوام انتدیره جکلر.

وضعیتین فاجعه سی بیرده اوندان عبارتدیرکی، بو گون مستقل اثرمنستان رئسپوبلیکاسیندان جانی نی گؤتوروب غربه قاجمیش هنج بیر اثرمنی عایله سی ترک انتدییی تورپاغا - ایروانا هابئله خارجی میللتچی وطن پرور رهبرلرین اؤز سوی داشلاری اوچون یاراتدیقلاری یاری دینچی حیاتا قاییتمایاجاق. سونوجولار چوخ نهنگ بین الخالق، فیریلداقچی اثرمنی بیزنسنینده اؤز روللارینی اویناییرلار. اونلارین وظیفه سی ایروان، او جمله دن قارا باغ اثرمنی لرینین تۆر - تۆکونتوسونو گیروو ساخلاماق، کنارا بوراخماقدیر. چونکی زاقاقازبیادا هله لیک ایلیشیب - قالمیش بو اثرمنی لر، اونلارین آرخاسینجا ایکی میلیونلوق م.د.ب اثرمنی سی نورمال حیات آختاریشیندا دونیانین باشقا اولکه لرینه اوز توتسا، اونلارین بیزنسنین قایناقلاری اساسلی صورتده توکنه بیلر.

لرله چیرکلندیریرلر. آراز و کور چایلاری واسیطه سی ایله خزر دنیزینه آخیدیلان همین رادیواکتیو ماده لر بو نادیر سوتوتارا، اونون جانلی عالمینه، خصوصی ایله ده نره بالیقلا رینا جیددی زیان وورور. آخی، خزر اثرمنستانا مخصوص دئییل!

اروپا ایسه سوسور!

یوز ایل اول اثرمنی سیلاحلی دسته لرینین طاقتدن دوشن عثمانلی ایمپریاسیندا، دؤیوشن وطنین آرخا و اؤن جبهه لرینده توره تدیکلری عمللری تصور ائتمک اوچون بو گون آذربایجان تورپاقلاریندا اونلارین توره مه لرینین معاصیر اثرمنی تنرورچولارینین وحشی لیکلرینه نظر سالماق کیفیت دیر. محض بونا گوره اثرمنی میللتچی لیدرلری عذاب کنش اثرمنی خالقینین تاریخی یارالاری حاققیندا دیل بوغازا قویمادان، قیشقیرا- قیشقیرا، باغیرا - باغیرا یالانلا، بؤهتانلا دنیا ایجتماعیتینین فیکرینی اؤز جینایت لریندن یابیندیریرلار. اونلار زامان آخاریندا آرخابینلیقلا، اوتانیب چکینمه دن تاریخی حادیثه لرین مغزینی ساختالاشدیریر، حقیقتی کؤلگه له بیر، ایشغال ائتدیکلری آذربایجان تورپاقلاریندان چیخماغی هر وجه له لنگیده رک، اورادا توره تدیکلری جینایت لری دونیانین گوزوندن گیزلتمه یه چالیشیرلار. چونکی اوندانیا عثمانلی

اونلارین اولادلاری مکتبه گنتمیرلر، نورمال اوشاق حیاتینا حسرت دیرلر. بیر میلیونلار آرتیق آذربایجانلی قاقچین! بوتون بونلار اوزونون قدیم مدنیت و سیویلزاسییا ، ۱۷۰۰ ایللیک خریستان مدنیتینه منسوبلوغونو دونیا جار چکن همین اثرمنستانین گوناھیدیر.

ایشغال اولونموش آذربایجان تورپاقلارینداکی مین لرله کند، قصبه، شهر یئرله یئکسان اندیلمیشدیر، اورالاردا حتی بیر سالامات ائوده قالمامیشدیر. هر شئی داغیدلمیش، غارت اندیلمیشدیر. هر شئی! آذربایجانلی حیط لریندن ائولرین تیری، دیره کلری ، چاتمالاری ، پنجره - قاپیلاری، داروازالاری، دؤشه مه تاختالاری، حتی چه پر آغاجلاری بئله سؤکولوب اثرمنستانا آپاریلیمیشدیر. چوخ بؤیوک اراضیده تاریخده گؤرونمه میش واندالیزم! اولو زونا! ۲۰ - نجی عصرین سونوندا اثرمنی لرین الی ایله یارانمیش زاقافقازییا چئرنوبیلی! بو آرمیش کیمی، قافان رایونونون آذربایجانا یاخین اولان اراضیسینده آتم الکتریک ستانسیاسینین توللانتی لارینی باسدیرماق اوچون زیبیللیک آچمیشلار. اثرمنی تنرورچولاری ایشغال اولونموش رایونلاردا عصرلر بویو بیتن آغاجلاری وحشیجه سینه دوغراییر، باسوچای قوروغونداکی چینارلاری محو اندیر، ترکیبینه ناکوتیک ماده اولان بیتکیلر یئتیشدیریرلر. اثرمنی قولدورلاری قوبادلیداکی مولیدن یاتاقلاریندان استفاده ائده رک اطراف محیطه رادیواکتیو ماده

قاراباغی، هابئله اونا قونشو اولان ۷ آذربایجان رایونونو دا ایشغال ائتمیشلر. تکرار ائدیریک، نتیجه ده رئسپوبلیکامیزین چوخ بویوک بیر اراضیسی اثرمنی لرین تاپداغی آلتیندا قالمیشدیر.

حاضیردا داغلیق قاراباغ مناقشه سینین صلح یولو ایله حل ائدیلمه سی پروبلئمی ایله اروپادا تهلوکه سیزلیک و امک داشلیق تشکیلاتی (آنت) مشغول اولور. بو تشکیلاتا داخل اولان دولت لرین نماینده لری اثرمنی لرین ایشغال ائتدیکلری اراضی لری آذربایجان رئسپوبلیکاسینین آیریلماز ترکیب حیصه سی کیمی تانیبییرلار. لاکین ایشه گلنده، بو بین الخالق ستروکتورون فونکسیونئرلری یئرینده ساییر، اوبیکتیو و عدالت لی قرارلار قبول ائتمیرلر. میلیونلار یاخین هم یئرلیمیز عصرلر بویو یاشادیغی دوغما تورپاقلاریندان زورلا دیرگین سالینمیشدیر.

ایشلرین بو مجرادا داوام ائتمه سی اثرمنستان – آذربایجان مناقشه سینین تنزلیکله صلح یولو ایله حللینه هئچ جور ایمکان وئریمیر. سون آندا، پروبلئمین صلح یولو ایله حل ائدیلمه سی واسیطه لری توکندیکده آذربایجان قطعی آددیملار آتماغا مجبور اولاجاق و اثرمنی میللتچی تئرورجولاری طرفیندن ضبط ائدیلمیش تورپاقلارینی اوزو آزاد ائده جکدیر.

ایمپریاسیندا واختی ایله باش وئرمیش « سوی قیریم » حاققیندا حقیقتی ده اونلارین سفارش لی قزئت مقاله لریندن، ساختالاشدیردیقلاری سندلردن دئییل، همین اثرمنی قان ایچن لرینین ، معاصیر باربارلارین نه یه قادیر اولدوقلارینی ، بو گونکو اثرمنستان رئسپوبلیکاسینین اهالی سینین حقیقی ماراقلارینا، پروبلئمترینه و بدبخت لیکترینه قطعاً داخل اولمایان اثرمنی میللتچی واندالیزمینین اوسلوبونو اوز گوزلری ایله گورمک ایمکانی قازاناجاقدیر.

آذربایجان اراضیسی نین ۲۰ فایزینی اینساندان، یاشاییش اولوریندن تمیزله یه رک، ویرانه یه، خارابازارلیغا چنویرمک! واخت آشیری تئرور آکتلاری، خوجالیداکی کیمی سوی قیریمی تئورتمک ، سومقاییت فاجعه سی یاراتماق و سایر- کنچمیشین ان قدار استیلاچیلاری بنله بو گون قبیردن باش قالدیرسایدیلار، اصل غارتی و قولدورلوغو اثرمنی غصب کارلاریندان، اوز معاصیر داوامچیلاریندان اویره نردیلر.

بنله لیکله، اثرمنی میللتچی لیدنرلری تورکیه نین شرق ویلایت لری، آذربایجان رئسپوبلیکاسینا مخصوص تورپاقلار و گورجوستانین جنوب رایونلاری حسابینا یارادیلاجاق خیالی « بویوک اثرمنستان » حاققیندا سرسم پلانلاری ایله اثرمنی خالقینی حیاسیزجاسینا و عینادلا قیزیشدیرماقدا داوام اندیرلر. اوز تجاوزکار نیت لرینی حیاتا کنچیرن اثرمنی تئرورجولاری نه اینکی داغلیق

جلال علی یئو، بوداق بوداق اوف
تورکلر، آذربایجانلیلار، اثرمنیلر:
تاریخی حقیقتین سوی قیریمی

رسام ناظیم رضاقلی یئو
تئخنیکی رئاكتور ائلمیرا تاغی یئو
کیتابدا آذرتاج- ین ماتئریاللاریندان استفاده اولونموشدور.

چاپا ایمضالانمیشدیر ۲۰۰۳/۰۵/۰۵
کاغیز فورماتی ۸۴ × ۶۰ ۱/۱۶
شرطی چاپ ورقی ۱۸،۴
اوچوت – نشر ورقی ۹۵،۳
تیراژ ۵,۰۰۰. سیفاریش ۳۹۰۰.

«آذربایجان» نشریاتینین مطبعسینده چاپ ائدیلیمیشدیر.
۳۷۰۰۷۳ باکی، مطبوعات پروسپئکتی، ۵۲۹- نجو محله.

کؤچورن: حسن صفری

لاکین روسیه نین قولاغی دیبینده آلولانان دایمی مناقشه
اوجاغی کیمه لازیمدیر؟! قافقازدا داها بیر مسلمان – خریستیان
یانغینی کیمه لازیمدیر؟!

گلین دریندن دوشونک، جنابلار!